

3	Sevgili Okuyucularımız	BANKA Dergisi
4	Milletlerarası Para Sistemi Meselesi	Namık Zeki ARAL
15	Banka Sektöründe Toplu Sözleşme Düzeninin Getirdikleri	Doç. Dr. Haydar KAZGAN
23	Merkez Bankacılığında Gelişmeler	L. K. O'BRIEN'dan Çevirenler : Necdet DURAKBAŞA - Erol PARLAR
38	Bankalar Arası Çek ve Takas Muameleleri	Cavit ERTAN
44	Yatırımlar İçin Lüzumlu Finansman Kaynaklarının Milletlerarası Finansman Müesseselerinden Temin Yolları	Alparslan Alagöz - Nejat GÜLEN
55	Okuyucu Soruları	BANKA Dergisi
56	Haberler - Bize Gelen Eserler	BANKA Dergisi

BANKA

AYLIK MESLEK ve FIKİR DERGİSİ P.K. 769 Galata . İstanbul

Sahibi : Banka Yayınları ve Kültür Ltd. Şti.
Yazı İşleri Müdürü : Nezih H. NEYZİ
Basıldığı Yer : YENİLİK BASIMEVİ
Cemâl Nadir Sokak, Büyük
Milâs Han, No. 46 - Sirkeci
İdare Yeri : İmam Sok. No: 1 Kat: 5 - Beyoğlu
Yönetim Komitesi : Prof. Dr. Zeyyat HATİBOĞLU
Necdet DURAKBAŞA
Dr. Mustafa A. AYSAN
Alp GÜRUS
Dr. Nezih H. NEYZİ

Fiyatı : 2,5 TL.
Abone : Yıllık 30 TL.
Altı Aylık 15 TL.

İlân Tarifesi : Arka Dış Kapak 800 TL.
Arka İç Kapak 500 TL.
Ön İç Kapak 650 TL.
İç Sahifeler 400 TL.

Abone ve ilân bedelleri Derginin T.C. Ziraat Bankası Beyoğlu Şubesindeki 768 numaralı ve T. İş Bankası A.Ş. Parmakkapı Şubesindeki 271 Numaralı hesabına gönderilebilir.

Dergimize gönderilen yazılar yayınlansın yayınlanmasın iade olunmaz. Yayınlanan yazılar rızamız olmadan iktibas edilemez.

Haberleşmelerin, «BANKA, Aylık Meslek ve Fikir Dergisi P.K. 769 Galata.İstanbul» adresi ile yapılmasını rica ederiz.

Basıldığı Tarih: 28-2-1965

SEVGİLİ OKUYUCULARIMIZ

Bu sayımızla Dergimiz aylık olarak yayınlanışından bu yana ilk yılını tamamlamış oluyor. Hayırlı olsun! Her merhalede, her fırsatta siz okuyucularımıza olan minnet ve şükranlarımızı sunmak bize zevkli bir vazife gelmektedir.

**

Son sayılarımızda Dergimizin 48 sahifeye sığmadığını görmüşsünüzdür. Elimizdeki çok acele konuları işleyebilmek bizleri «ilâveler» çıkarmağa zorladı. Bu sayımız da 56 sahife olarak çıkıyor. Bankacılığımızın, bankacılarımızın acil mes'eleleri bizi imkânlarımızın üzerinde bir çabaya sürüklüyor.

Ortasından bölünemeyecek bir etüd'ün bütünüyle yayınlanması zorunluğu beliriyor. Az önce dokunduğumuz «dertler» bankacılık tekniği ile ilgili mes'elelere gereği kadar yer ayırmaklığımızı bile engelleyebiliyor. Ancak, bizi, Dergi olarak, «Okuyucu Soruları»nda bankacılık tekniğine ait mes'elelere zorlamanızı rica ediyor, bekliyoruz. Derginizi ilk imkânda bankacılık tekniği mes'eleleriyle daha ziyade donatarak hizmetinize koşup, bu konudaki haklı tenkitleri karşılamaş olacağımızı sanıyoruz.

Sahife sayısının azlığı bazan daha önceki vaadlerimizi bile yerine getirebilmekliğimize imkân vermiyor: Geçen sayımızda Sayın Alparşlan Alagöz - Nejat Gülen'in, «Yatırımlar İçin Lüzumlu Finansman Kaynaklarının Milletlerarası Finansman Müesseselerinden Temin Yolları» na dair yazısı ile «Merkez Bankacılığında Gelişmeler» konusunda «Uluslararası 17. Bankacılık Yaz Okulu» nda verilen bir konferans çevirisini verememiş olmamız gibi...

**

Bu sayımızda sizlere Sayın Doçent Dr. Haydar Kazgan'ın yer yer çok değerli fikirleri saklayan bir yazısını sunuyoruz. Ancak, sanıyoruz ki, Sayın Kazgan «işletmecilik» ve «karma ekonomi» esasları ile emekçilerin isteklerinin karşılaştığı hudutlarda - emekçiler lehine - bu esasları fazlaca zorlamaktadır. Nitekim, Sayın Kazgan yazısının bir yerinde, «Hattâ biz yönetime iştiraki sadece tayin, terfi ve benzer hallerde karar almakta iştirak şeklinde değil, fonların yönetimine iştirâk şeklinde anlıyoruz» diyor.

Özellikle, Kazgan'ın bu sonuncu görüşüne katılamamaktayız.

Dergimizin sonraki sayılarında yazı kadromuzdan yetkili arkadaşlarımızın bu konu üzerinde çeşitli yönlerden yapacakları tetkikleri sizlere vermek imkânını bulabileceğiz.

Sevgi ve Saygılarla
BANKA Dergisi

MİLLETLERARASI PARA SİSTEMİ MESELESİ (*)

— I —

Namık Zeki ARAL

Para veya Kıymet Ölçüsü

Para demekle «kıymet ölçüsü» anlaşılır. Meselâ kilo nasıl ağırlıkları ölçüyorsa, meselâ metre nasıl uzunlukları ölçüyorsa «para» ile de öylece «kıymet» ler için bir ölçü yaratılıp ortaya konulmak istenmiştir. Fakat adının hakkını verir bir kıymet veya kıymetler ölçüsünü insan denilen mahlûk şimdiye kadar bulup kullanmaya muvaffak olamamıştır. Ölçü denilince bu, kilo gibi, metre gibi... zaman içinde mekân içinde değişmez olmalıdır (Son zamanlarda kilonun da metrenin de insanlar için hissedilmeyecek surette değişir olduğu ileri sürülmüştür). Ölçü müstakır olmalıdır. Halbuki insan, şimdiye kadar böyle kilo gibi, metre gibi... insanların takdirinden, iradesinden veya tesirinden müstakil bir ölçüyü kıymetler için çok, pek çok aramış ise de bir türlü bulamamıştır.

Buldum, diyip ortaya koyduğu öküz, buğday, demir ve mümasil bir çok maddeleri insan, sonradan birer birer terketmiştir. Çünkü bunlardan hiç biri paradan beklenen ölçüyü teşkil edebilmek kaabiliyetine tam manasiyle sahip değildir. Ve nihayet insanlar, maksada kifayetsizliğini bile bile gümüşü ve altını para, diye kabul etmekte karar kılmışlardır.

Ondokuzuncu asrın ikinci yarısında gümüş ve altın dünya milletleri için para hizmetini görüyordu. Yirminci asrın başlarında altın paraya rağbet daha artmış bulunuyordu. Milletlerarası mübadelelerde ve tediyelerde ise müşterek mikyasa yine altın idi, denilebilir.

Gümüş de, altın da neden tam manasiyle ölçü olamamışlardır? Bizat kendileri alelâde bir meta olmaları; meta olarak bizzat bir kıymete

(*) Bu etüdün II. Bölümü bir sonraki sayımızda yayınlanacaktır.

sahip bulunmaları; binnetice bu kıymet de insanlar için zamana mekâna göre değişir olması dolayısıyla ölçüde aranan tam «istikrar» a sahip olamamışlardır. Fakat bilhassa altının sahip bulunduğu bir takım meziyetlerde bu maden kıymetler ölçülüğüne en az kifayetsiz olarak kabul edilmiştir ve «para» diye kullanılmıştır.

«Para» dan aynı zamanda mübadele vasıtalığı, tasarruf aletliği ve tediye vasıtalığı hizmetlerinin de beklenmekte olduğunu unutmadan kaydedelim.

Milli Para Sistemi

Para sistemi (Système monétaire) nden, tabirin lisanımızda mukabil olan «para usulü» nden, «nakid usulü» nden maksat nedir?

Bir memlekette nakid usulü tabiriyle o memlekette nakde, paraya ait mevzuatın umumî heyeti anlaşılır. Herhangi bir memleketin kendi kanunlarıdır ki o memlekette «vâhid-i nakdi» yi (unité monétaire), «para birimi» ni; bunun muhtevasını, ayarını veznini, cüzlerini, dı 'f' larını ve sairesini tayin eder. Meselâ bizde 26 Mart 1332 (miladî 8 Nisan 1916) tarihli «Tevhid-i Meskûkat» kanunu para ölçüsü (Étalon monétaire) olarak altın kabul etmiş ve vahid-i nakdiye «kuruş» ismini vermişti. Altın kuruşun ayarı binde 916 2/3 idi; yani vahid-i hesabî veya hesap birimi binde 916 2/3 halis altın ve binde 83 1/3 altından gayri kıymetsiz bir maden (bakır) ifade ediyordu. Tatbikatta kuruşun vezni, yani ağırlığı gayr-i safi olarak 0,0721657 gram altın ve safi olarak 0,0661519 gram altın olmak lâzım geliyordu. Kuruş kırk paraya ayrılmıştı. Kuruşun nikelden yirmi paralık, on paralık ve beş paralık olarak cüz'leri; gümüşten iki kuruşluk, beş kuruşluk, on kuruşluk ve yirmi kuruşluk dı 'f' ları, yani bir kaç misilleri; altından yirmibeş, elli, yüz, ikiyüzelli ve beşyüz kuruşluk yine dı 'f' ları vardı. Bu altın sikkelere, mütenazıran çeyrek liralık, yarım liralık, bir liralık, iki buçuk liralık ve beş liralık deniliyordu. (Yüz kuruş kıymetindeki bir altın liranın muhtevası gayr-i safi olarak 7,21657 gram ve safi olarak 6,61519 gram altın idi). Tedavülde kuruşu temsil eden altın sikke yoktu ve olmamıştı (Olamazdı da! Çünkü kuruş olarak bir altın sikke imaline tevessül edilseydi fevkalâde küçüklüğü dolayısıyla istimaline imkân bulunamazdı.)

Tevhid-i meskûkat kanunu Birinci Dünya Harbi esnasında (1914 - 18) çıkmıştı. Harbin başlamasını (4 Ağustos 1914) müteakip memlekette «mecburî tedavül» ilân edilmiş olduğundan o zamanlar evelâ, tedavül bankası vaziyetinde bulunan Osmanlı Bankasının banknotları ve sonradan Devlet Evrak-ı Nakdiyesi (1915) ve Merkez Bankası banknotları (1931) tedavüldeki altın paranın veya altın meskûkatın yerine kaim

olmuş ve tedavüldeki altın paralar da alelâde mal makamına geçmiş idi. Birinci Dünya Harbinin başlamasıyla birlikte bizde altın esası da işlemez olmuştur.

Bugün de vaziyet budur. Esas para, ölçü para (monnaie-étalon) artık altın para, meta para (monnaie-marchandise) değil; belki kâğıt para (papier-monnaie) dır. Ortadan hâlâ kaybolmamış bulunan altın meskûkat piyasalarımızda alelâde ticaret malları gibi kâğıt para ile alınıp satılmaktadır.

Milletlerarası Para Sistemi

Birinci Dünya Harbi başlamazdan mukaddem memleketimizde millî para sistemi yukarılarda tasvir edilen şekilde idi ve memlekette «esas para», «ölçü para» altın para idi (Fakat 1914'e kadar «aksak usul» denilen bir çeşit altın para sistemi idi). Dünya memleketlerinin bir çoğu için ve hele dünya iktisadiyatına hakim devletler için millî nakit sistemi yine altın esasına dayanmakta idi; gümüş para veya kâğıt para esasına istinad etmiyordu. Bu memleketler için nasıl millî nakit sistemi altın esasına dayanıyorsa aralarındaki nakit sistemi de, «milletlerarası nakit sistemi» de öylece altın esasına istinad ediyordu. Dahilde olduğu gibi hariçte de, aralarında da, altın bu memleketler için müşterek mikyas, müşterek mübadele ve tediye vasıtası idi. Memleketlerarası mübadelelerde pazarlıklar ve tediveler, bu memleketlere ait para isimleriyle (meselâ sterlin, Fransız frangı, Alman markı ve saire diye) yürütülse de hakikatte veya fiiliyatta yine müşterek kıymet ölçüsü olan altın para hesabıyla icra ediliyordu. Memlekete altın ithali veya memlekette altın ihracı takyitlere tabi değildi. Serbest idi. Herhangi bir şahıs meskûk veya külçe altını çıkına veya sandığa koyup bir başka memlekete serbestçe gönderebiliyordu. Memleketler arasında ticarî veya malî muamelelerden doğan alacakları ve borçları fiiliyatta bankalar, kendi aralarında «takas ve mahsup» ettikten sonra, yani altın ithalinin ve ihracının istilzam ettiği külfetleri ve masrafları asgarî hadlere indirdikten sonra bakiye borçlarıdır ki altınla tesviye ediyorlardı. Tediye muvazenesi açıkları altınla kapatılıyordu.

O zamanlar millî nakid sistemleri gümüşe veya kâğıt paraya istinad eden memleketler de yok değildi. Fakat bu memleketler de milletlerarası münasebetlerinde veya muamelelerinde paralarını bir suretle (altın) a bağlamış bulunuyorlardı. Şöyle ki: Birinci Dünya Harbinden mukaddem Hindistan gibi nakit sistemlerinde gümüş esasını kabul etmiş bir takım memleketler vardı. Gümüşe bağlı para sistemleri dolayısıyla bu memleketler dahilinde gümüş para tedâvül ettiği hal-

de hariçe olan nakdi münasebetlerinde işlerini altın esasiyle yürütüyorlardı. Dahili hukukları icabı bu memleketlerde gümüş ile altın arasında sabit bir fiat irtibatı mevcut idi. Harice altınla tediyede bulunmak isteyen herhangi bir şahıs o muayyen veya sabit fiat üzerinden memleketteki alâkadar bankaya (veya müesseseye) gümüş para tesviye ediyor; mukabilinde satın aldığı ve fakat eline geçiremediği altın ile memleket dışındaki alacaklısına tediyede bulunabiliyordu. Bu memlekette hariçten altın para ile alacaklı olan şahıs da matlubunu fiilen altın olarak değil, yine o sabit fiatla gümüş olarak eline geçirebiliyordu. Bu muameleler, memlekette altın üzerinden alacakları verecekleri kendinde temerküz ettiren bir «sandık» marifetiyle yürütülüyordu.

Esas parası «kâğıt para» olan memleketler için de muameleler yine böyle yürütülmekte idi. Kâğıt para ile altın arasında sabit bir fiat kurulmuştu. O sabit fiata göre memleket dahilindeki şahıslara hariçten altın ile olan alacakları kâğıt para ile tediyeye ediliyor; harice altın olarak ödenecek borçları da kendilerinden kâğıt para alınarak dışarıya, dışardaki alacaklıya tesviye olunuyordu.

Memleketler arasında altın ithali veya ihracı mutaden «altın sikkeler» lerle değil, «altın külçe» lerle olurdu. (Bugün de böyledir). Tam mânâsıyla altın esasına bağlı memleketlerde altın sikkeler halkın alışverişinde mübadele vasıtaları oldukları gibi aynı zamanda memleket tedavül bankasının banknotları, hamilleri tarafından bankaya ibraz olduğunda o banknotların altınla tebdili için istimal edilirdi. Meskûk altınlar bu sikkeleri darbetmiş olan memleketin damgalarını taşırlar; kaideten sadece o memlekette tedavül ederler, başka memleketlerde tedavül etmezlerdi. Kaidenin istisnası yok değildi. Meselâ İngiliz altınları başka bir çok memleketlerde, o arada bizde de alışveriş için mabzuliyetle kullanılırdı.

Hülâsa, Birinci Dünya Harbinden mukaddem dünya memleketleri arasında mübadeleler ve tediyeler için milletlerarası nakid sistemi şu ve bu şekilde kâmilten altın esasına müstenid idi, denilebilir.

Altın Esasının Çeşitleri

Şu yukarılardaki izahattan da anlaşılacağı veçhile Birinci Dünya Harbinden evvel iki çeşit altın esası (Gold standard) vardı:

1 — Meskûk altın esası (gold specie standard); 2. — Kambiyo altını esası (gold exchange standard)

Birincisinden maksat şudur: Banknotun hâmili, elindeki o kâğıt-

tan parayı tedavül bankası gişesine götürüp de ibraz etti mi banka ka-
yıtsız şartsız banknotu derhal meskûk altına tebdil ile mükellefdi. İkin-
ciden de maksat şu idi: Banknotu ibraz eden hamilin eline altın veril-
mez ve fakat hamilin memleket haricinde tesviye etmek istediği bir
meblağın altın bedelini natık bir çek kendisine verilir veyahut bir hava-
le muamelesiyle o meblağ altın olarak banknot hamilinin haricteki ala-
caklısına tasviye olunur (Yukarki Hindistan misâlimizde görüldüğü
gibi).

İki dünya harbi arasında nisbeten kısa bir zaman için üçüncü bir
altın esası daha görülmüştür ki adı üklçe altın esası (gold bullion stan-
dard) idi. 1914-18 harbini müteakip Avrupa memleketlerinin altın esa-
sına avdet için çalıştıkları o devirlerde meskûk altın esasına hemen
dönme imkânı bulunamadığı için İngiltere ve Fransa dahilinde al-
tın talep edebilecek banknot hamillerine meselâ 12 kilo gibi bir miktar-
dan daha aşağı olmamak üzere külçe altın vermek usulünü kabul et-
mişlerdi. Bu esasın ömrü her iki memlekette de çok sürmedi; pek kısa
oldu (Maksat, nakdî gayelerle eldeki altın mevcudundan tasarruf etmek
idi).

Kambiyo Altını Esası (Gold Exchange Standard)

Birinci Dünya Harbi gerek millî nakit sistemleri gerek milletler-
arası nakid sistemi için ağır bir darbe oldu. Camialar dahilinde mecbu-
ri tedavül (cours forcé) ilân edildi. Meskûk altın esası ortadan kalktı.
Harbin doğurduğu sınırsız ihtiyaçlar yüzünden tedavüle çıkarılan kâğıt
paraları karşılayacak altın muharip memleketlerde kalmamış idi. Teda-
vüldeki altınlardan az çok bir ksm da ya halkın elinde gizlenmiş veya
memleket haricine çıkmış bulunuyordu. Bilhassa harbin yarattığı boş-
lukları doldurmak üzere milletlerarası mübadelelere ve tediyeleme lâ-
zım olan altına da muharip memleketler -kifayetle- sahip bulunmuyordu.
Altın para yerine kaim olmuş bulunan kâğıt para, ancak onu tedavüle
çıkarmış olan memleketlerde kıymet ifade eder, başka memleketlerde
altın gibi bir mübadele vasıtası olamaz. Böylece milletlerarası nakit sis-
temi de -artık eskisi gibi- işlemez olmuştur. Külliyete yakın memleket-
ler için elde kalmış olan altınlar milletlerarasında tediye muvazenesi
açıklarını karşılamaya kifayet edebilmekten çok uzaklarda bulunuyor-
du. Ortada şiddetli bir altın kıtlığı hissediliyordu. 1922 de Cenova (Gê-
nes) de toplanan milletlerarası bir konferans bu kıtlığı büsbütün izale
için değilse de hafifletmek için şöyle bir karar ittihaz ediyordu: «Ec-
nebi memlekette bakiye matluplar şeklinde ihtiyatlar (réserves) tutul-
mak suretilye altın istimalinde tasarruf sağlanmasına dair milletler-
arası bir mukavele akdi»

Böylelikle, Gold Exchange Standard, denilen usul milletlerarası te-diye muvazenesi açıklarını kapamakta tatbikata giriyor ve yahut tatbi-kat sahasını genişletiyordu. Yukarılarda da gördüğünüz gibi usul harp-ten evvel meselâ Hindistan ile İngiltere arasında da cari idi. Hindistan, İngiltere ile iktisadi muamelelerinde alacaklı düştüğü altınların hepsi-ni İngiltereden mutlaka arayıp kendi memleketine ithal etmiyordu. Bunlardan bir kısmını yine İngilterede bırakıyor ve fakat kendi nakdi ihtiyatları (réserves monétaires) arasında mevcut sayıyordu. Bu su-retle «altından tasarruf edilmiş» oluyordu.

İki dünya harbi arasında gerek milli nakid sistemleri, gerek mil-letlerarası nakid sistemi bütün gayretlere ve hamlelere rağmen 1914'den evvelki hale irca edilemedi. Memleketler dahilinde para «idareli» oldu (Monnaie dirigée). Hattâ parayı da idare edebilmek için İdareli İkti-sah'a (Economie dirigée) geçildi. Milletlerarası münasebetlerde eski altın esasının, bir başka ifade ile tediye muvazenesi açıklarını tamamen altınla kapatmak usulünün yerini kambiyo altını esası almakla burada da bir nev'i idareli para sistemi kabul edilmiş oluyordu.

1939 da (Eylül iptidası) İkinci Dünya Harbinin patlak vermesi ile gerek memleketler dahilinde gerek memleketler arasında para sistem-leri büsbütün şirazeden çıktılar. Dahilde meskûk veya gayri meskûk altın esasına avdet artık kimsenin hatırına gelmiyordu. Bütün gayretler eldeki kâğıt paranın «iyi idare edilmesine» matuf bulunuyordu. Millet-lerarası nakid sistemi için de daha başka türlü düşünülüyordu, deni-lebilir. Temelleri kâğıt üzerinde olarak daha harb içinde, yani 1944 se-nesinde atılan iki Breton Woods müessesinden Milletlerarası Para Fonu 1946 da faaliyete geçti (Öteki müessese de bildiğimiz Dünya Bankası-dır). Fon'un hedefi veya hedefleri şunlar idi:

1. — Milletlerarası nakdi meselelerde bir istişare ve işbirliği mües-sesi ihdas etmek; 2. — Milletlerarası ticaretin genişlemesini ve büyü-mesini kolaylaştırmak; 3. — Kambiyolarda istikrar sağlamak; 4. — Cârî muameleler için milletlerarası bir tediye sistemi tesis etmek; 5. — Millî ve milletlerarası refaha muzur olabilecek tedbirleri önlemek üzere tediye muvazenelerinde tevazünsüzlükleri (déséquilibres) tashih etmek; 6. — Milletlerarası tediye muvazenelerinde tevazünsüzlük müddetleri-ni kısaltmak. Bir iki kelime ile maksadın hülâsası: Sabit kambiyo ra-yiçleri ve serbest ticaret!

Bugünkü Milletlerarası Para Sistemi

Tekrar Birinci Dünya Harbinden evvelki devre bir göz atalım. Bu devirde altın esasına bağlı memleketlerde mütedavil kâğıttan paranın

karşılığı tedavül bankasındaki (merkez bankasındaki) altınlar idi. Bu altınlara «nakdî ihtiyatlar - Réerves monétaires» denilirdi. İbrahimde derhal altına tahvil edilmesi meşrut olan banknot, altın kıymetini her an muhafaza edebilmek için nakdî ihtiyatların muayyen bir seviyeden aşağıya düşmemesine (meselâ yüzde altmıştan veya elliden veya kırkdan... aşağı düşmemesine) son derece dikkat olunurdu. Ta ki ya dahilde kullanılmak veyahut memleket dışına çıkarılmak üzere aranılan altın karşılık derhal ödenebilsin!

Yukarılarda temas ettiğimiz gibi iki dünya harbi arasında nakdî ihtiyatlara ecnebi memleketlerden alacakların, bugünkü ifadesiyle ecnebi dövizlerin katılması da âdet oldu. Yani mevcudiyetlerini yalnız muhasebe kayıtlarından alan bu dövizler de tıpkı altın imişler gibi muamele görüyordu. Ecnebi dövizlerin bu şekilde muamele görmesi, yalnız Cenova konferansının telkin ettiği tasarruf fikrinden doğmuyordu. Alacaklı memleketin borçlu memleketler bankalarına mevduat olarak yatırdığı bu matlubat, aynı zamanda mevduat sahibine veya sahiplerine faiz de getirebiliyordu (Nakdî ihtiyatlar arasında yer alan dövizlerin malî muamelelerde bir meziyeti daha vardır ki tatbikatta çok mühimdir: Memleketlerarası para veya alacak nakli muamelelerinde altını yerinden oynatmak nisbeten büyük masraflar ihtiyarını intâç ettiği halde döviz münakaleleri, sahibini böyle külfetlerden vareste tutar).

Bu muameleden veya muamelelerden nakdî-iktisadî mahiyette şu neticeler doğuyordu: 1. — Milletlerarası piyasalarda kredi genişlemesine kapı açılabilir (enflasyon istidadı); 2. — Alacaklı olan memleket, bilfiil elinde bulunmayan bir altın karşılık mukabilinde kredi açmış oluyordu ki sırasında tehlikesi aşikârdır (Meselâ 1931 de İngiliz lirasının devalüasyonu üzerinde bilhassa Hollanda Merkez Bankası bu yüzden külliyyetli miktarda zarara uğramıştı).

Milletlerarası nakid sistemi için bugün de vaziyet daha başka türlü değildir. Nakdî ihtiyatlar arasında ecnebi dövizler de yer almaktadır (Meselâ Şubat 1964 itibariyle nakdî ihtiyatlar arasında İsviçre için 356 milyon; Belçika için 397 milyon; Federal Almanya için 3,01 milyar dolar muadeletinde ecnebi dövizler de görülüyor, - Milletlerarası Para Fonu'nun Ekim 1964 bülteni). Fakat nakdî ihtiyat olarak altının yanbaşında ecnebi döviz denilince bugün amelî sahada Amerikan doları anlaşılmaktadır. İkinci derecede sterlin gelmektedir. Bu mânada nakdî ihtiyat 1963 sonu itibariyle dünya memleketlerinde ne miktarda tahmin edilmekte idi?

Beynelmîl Tediyat Bankası 1963 - 64 raporunun (Milletlerarası

Seyyaliyet) diye verdiği rakamlara göre (S. 134) 1963 sonu vaziyeti şöyle idi:

1963 sonu	
Dünya Memleketlerinde	
Milletlerarası Seyyaliyetler	
— Milyar Dolar —	
Altın ihtiyatlar	42,3
Kısa vadeli dolarlar	17,1
Sterlin	8,3
Muhtıra olarak	0,7
Yekûn	68,4
Milletlerarası Para Fonunda	2,1
U. Yekûn	70,5

Cetvelden de anlaşılıyor ki 42,3 milyar dolarlık altın ihtiyatların yanında dolar ve sterlin ihtiyatları 25,4 milyar dolar gibi ehemiyetli bir kemmiyet ifade etmektedir.

Hülâsa bugün beynelmilel nakid sistemi 1914 den evvel olduğu gibi eski altın esası (Gold Standard) na değil, belki kambiyo altını esası (Gold Exchange Standard) na istinad etmektedir. Yani sistem yalnız altına dayanmıyor; altının yanı başında altına kaabil-i tahvil (convertible en or) denilen veya sayılan dövizler de yer almaktadır.

Altın İhtiyatları

Milletlerarası mübadelelerde ve tediyelerde altına ihtiyaç nerelerden doğuyor? Birinci Dünya Harbi ile beraber milli nakid sistemleri için altın esası gerçi resmen ta'til veya terkedilmiştir; bir başka ifade ile gerçi altın, paralıktan, kıymetler ölçüsü veya mübadele vasıtası olmaksızın resmen çıkarılmıştır. Fakat milletlerarası muamelelerde altın, «para» ya has mübadele vasıtılığı, kıymet ölçülüğü, hattâ kıymet mahfazalığı, tediye aletliği hassalarını kaybetmemiştir. Memleketler, milletler bugün fırsat ve imkân buldukça belki de 1914 den evvele nazaran daha başka, daha büyük bir alâka ve hattâ hırs ile altın toplamaktan ve kasalarına sokmaktan geri durmamaktadırlar. Nasıl halkda adetâ şuur altı bir meclubiyet ile altından bir ayrılamamazlık varsa milletler için de altına karşı öyle bir merbutiyet müşahede etmemek imkânı yoktur. Birinci Dünya Harbinden evvel olduğu gibi ticaret muvazenesi veya tediye muvazenesi açıklarını bugün de altın kapamaktadır. Öyle ki halen Merkez bankaları kasalarındaki altınlar (ton) ile hesap edildiği kadar -altın dövizle birlikte- alâkadar memleketin bir aylık, üç aylık, beş aylık... vasatî ithalâtı ile de ölçülmektedir. Görünür görünmez ihracat be-

delleri ile kapatılmasına imkân bulunamıyan açıklar için elde eğer altına kaabil-i tahvil döviz (meselâ dolar, meselâ sterlin...) de yoksa ve yahut dövizliği telâfi edecek kredi de temin edilemiyorsa açık yine ancak altınla kapatılabilmektedir. Aksi takdirde memleketi buhran içine düşmüş görmek mukadder oluyor. Zira görünür görünmez ithalât duracak, memleket mal veya sermaye ihtiyaçlarını tatmin edecek olacaktır. (Bizde memleketin 1958 Ağustosundan evvelki buhran ve kıtlık aylarını ve hattâ senelerini hatırlayınız).

«Son senelerin tecrübeleri bizlere öğretiyor ki her türlü doktrin tercihleri haricinde altın, dünya tediye sisteminin esaslı mesnedini teşkil etmekte berdevamdır. Bu nokta rûhî plânda doğrudur; zira şüphe yoktur ki bir nevî âlem-şumul muvafakatle amme efkârı altına pek büyük bir paha vermekte ve bu amme efkârı bazan nakdî sistemlerin selabetleri hakkındaki hükmü altın stoklarından müteşekkil ihtiyatlara arız olan değişikliklerle mütenasip olarak tadil etmekten kurtulamamaktadır. Hükümetler zaviyesinden de böyledir. Milletlerarası Para Fonu'na ait hisselerin (quotes-parts) yakında artırılması mevzûunda altın dilimi (tranche) ile alâkadar taahhütlerin şekline dair olarak ihtiyat para sahibi memleketlerce ortaya atılan meselelere göz atmak bu hususda bir fikir edinmek için kâfidir. Altının ifa ettiği hizmete ait bu ehemmiyet şüphesiz ki madenin «sihrinden füsûnundan» doğmuyor; belki şu vakiya dayanıyor: Hal-i hazır dünyasında birbirinden ayrı millî hakimiyetler mevcut oldukça ve bu hakimiyetler nakdî hususatta hakem vasıtalarına ve hele zecrî imkânlarla sahip olmaksızın serbesti içinde işler bulundukça, Devletler için tesir altına alınması gayr-i mümkün yegâne nakdî unsur olan altından istifade zarureti kaçınılmaz bir şey olacaktır.» (Fransa Maliye ve İktisadî İşler Nazırı Valery Giscard d'Estaing tarafından Dünya Bankasının Fransa namına guvernörü sıfatiyle Tokyo'da umumî heyet toplantısında 9 Eylül 1964 tarihiyle irad ettiği nutuktan).

Altın İhtiyatlar Yanında Döviz İhtiyatları

Memleketler dahilinde olduğu gibi memleketler arasında da -bilindiği veçhile- para, mübadelelere (ve tediye) vasıta. Vasıta da mübadele (ve tediye) ihtiyaçlarına kâfi olmalıdır. 1914'den evvel senevi altın istihsali (daha doğrusu istihsalden nakdî ihtiyaçlara ayrılabilen altın miktarı) milletlerarası ihtiyaca da kifayet ediyordu. İki dünya harbi arası ve İkinci Dünya Harbinden sonra devletlerin dahilinde altın tedâvülünü ortadan kaldırmış olmalarına rağmen mevcut stoklar ve sonra senevi istihsal ortadaki ihtiyacı karşılamaya bir türlü kâfi gelememektedir. Bu kifayetsizlik başlıca şu sebeplerden neş'et etmektedir: a —

Milletlerarası ticaret eskiye nisbetle pek ziyade sür'atle artmış ve artmaktadır; b — Sermayeler harekâtında da eskiye nisbetle sür'atli te-zayüdü ve sert tahavvüller görülmektedir. Bu sebepler bittabi ona göre mübadele ve tediye vasıtalarında da artışlara ihtiyaç gösteriyor. Fii-liyatta ise bu ihtiyatlar kolay kolay karşılanamıyor.

Dünya ticaretinde ihracat 1937 de 24,1 milyar; 1948 de 53,7 milyar; 1953 de 74,3 milyar Amerikan Doları muadeletinde iken 1963 de 135,5 milyar Amerikan doları muadeletine yükselmiştir. İthalât 1937 de 27,3 milyar; 1948 de 59,5 milyar; 1953 de 76,1 milyar Amerikan Doları muade-letinde iken 1963 de 142,9 milyar dolar muadeletine varmıştır. Elde mevcut altın seyyaliyetler (liquidités) ile bu seyri ve hareketi idare ede-bilmekte zorluklar çekilmektedir.

Muhtelif sebeplerle memleketten memlekete akın eden sermayeler de «nakl-i nukûd» u icab etmektedir. Bilhassa kısa vadeli sermayelerin bilhassa spekülâsyonlardan mütevellit ve bazen pek âni hareketlerini karşılamak için vücudu lâzım gelen dövizleri sağlamakta kezalık müş-külât çekilmektedir.

İşte bu ihtiyaçları karşılamaya eldeki altın seyyaliyetler kâfi gelme-diği için altına kaabil-i tahvil sayılan veya tutulan dövizler de altın sey-yaliyetlerin yanı başında yer almış ve almakta bulunmaktadırlar.

Bu zaruretlerdir ki Birinci Dünya Harbinden evvelki altın esası-nın yerini de milletlerarası münasebetlerde kambiyo altını esası almış bulunmaktadır.

Fakat altının yanı başına bir iki döviz getirip koymakla da iş bit-miyor. Zira: 1 — Milletlerarası iktisadî münasebetler seyyaliyetlerde yi-ne kifayetsizlik hissetmekten kurtulamıyor; 2 — Bu seyyaliyetlere isti-nad eden milletlerarası kambiyo altını esasına bir türlü itimâd oluna-mıyor.

Doların «Altına Tahvil Kaabiliyeti» Meselesi

Altın esasına müstenid döviz ve meselâ Amerikan doları fiiliyatta altına «kaabil-i tahvil» dahi olsa altın döviz alacaklıları için herhalde altının bizzat kendisi demek değildir; bir başka ifade ile altın döviz mutlaka altın demek değildir. Çünkü alacaklı, meselâ doların ifade et-tiği altını bizzat kendi elinde tutmuyor, kendi elinde hissetmiyor. Bu altın, durduğu yerde sahip değiştirmiş; şu kadar ki yerini değiştirme-miştir. Yine eski sahibi olan «borçlu»nun elindedir. Vakıa bugün Ame-rika dünya nakdi altınlarından (or monétaire) %40 ına yakın bir kıs-mını elinde bulundurmaktadır; fakat bu altınlara karşı vadesiz veya

pek kısa vadeli taahhütleri de vardır ki -hesap kitap-, «vakt-i hâcet» için Amerikanın bu taahhütleri yerine getirebilip getiremeyeceği keyfiyeti de hiç değilse dünya gazeteleri sütunlarında zaman zaman hatırlanılmaktan veya münakaşa mevzuu edilmekten kurtulamamaktadır. Halen Amerikan doları altına kaabil-i tahvil (convertible en or) dir; eldeki dolarlara mukabil altın talep edilirse Birleşik Amerika da -Devlet reisinin müsaadesiyle- dolarları alıp mukabilinde altın veriyor Birleşik Amerika Devlet Reisinin böyle bir tebdile veya tahvile selâhiyeti vardır). Ancak dışarıda başkalarının elinde olan dolarların sahiplerinden hepsi veya mühim bir kısmı Amerikadan altın istemiye kalkarlarsa Amerikanın elindeki altınlar bu talepleri is'afa kâfi gelecek midir veya hut kâfi gelse bile Amerikan Devlet Reisi bütün talepleri is'af etmek isteyecek midir? Bu bir meseledir. Mesele ortada mevcut olduğu halde hariçteki dolar alacaklıları taleplerini ileri sürmeye tevessül etmiyorlar; daha doğrusu tevessül etmeye cesaret gösteremiyorlar. Zira tevessül ettikleri takdirde dolar, kıymetini kaybedecek ve bundan mütevellit buhran, hariçteki dolar sahibi veya dolar alacaklısı memleketler dahil, bütün dünyayı saracaktır. Buna mukabil vaziyete bir çare arayıp bulma lüzumu da bir türlü hatırlardan çıkmamaktadır. (Yine hatırlıyalım ki ileride göreceğimiz veçhile Milletlerarası Para Fonu nezdinde artırılması prensip itibariyle kararlaştırılmış hisselerin (quotes-parts) yatırılması sırasında bir takım memleketlerin dolar mukabili Amerikadan altın çekmek istemeleri keyfiyeti Birleşik Amerikayı şimdiden ciddi şekilde düşündürmektedir).

*
**

**ASIRLIK. TECRÜBE
ARADIĞINIZ EMNİYET
BOL İKRAMIYE
SOSYAL HİZMET**

**EMNİYET
SANDIĞI**

BANKA SEKTÖRÜNDE TOPLU SÖZLEŞME DÜZENİNİN GETİRDİKLERİ

Doç. Dr. Haydar KAZGAN

Sayın Doçent Dr. Haydar Kazgan'ın «Bankacılığımızda Toplu Sözleşme» üzerindeki düşüncelerini aşağıda sunuyoruz. Bu konuda, bazı önemli hususlarda dergimizin görüşü, «Sevgili Okuyucularımız» sütunumuzda daha etraflıca belirttiğimiz gibi Sayın Kazgan'ın görüşlerine uymamaktadır. BANKA

Giriş

Çalışanların sendika kurma ve sendikaların da toplu sözleşme yapma hakkını getiren 274 ve 275 sayılı kanunların yürürlüğe girmesile Türk çalışma ve işletmecilik hayatı yeni bir devreye girmiş bulunuyor. Bu kanunlar memleketimizde sadece çalışanların istihsale kattıkları paya sıkı sıkıya bağlı olan ücretlere kavuşmalarına imkân vermekle kalmayıp, gerek işverenleri ve gerek işçileri sendikalaşmak yolile bir mukadderat birliğine de zorlamaktadır. Şimdilik bu mukadderat birliği tarafların kendi içlerinde kendi aralarında bir birlik gibi gözükiyorsa da, zamanla tarafların menfaatlerini bağdaştıran bir birlik olmağa doğru gidecektir. Bugün işçi ve işveren sendikalarının aralarındaki çatışma, grev hallerinde çeşitli belirtilerle hüsumet halini alıyorsa ve bu sebeple de yine her iki tarafın aleyhine neticeler doğuruyorsa bunu tabii karşılamak gerekir. Zira daha taraflar olgunlaşmamıştır. Birçok meseleler yenidir. Yalnız tarafların ara sıra da olsa bu yeni olan meseleleri öğrenmeye, ilmi yola girmeğe teşebbüs etmeksizin kaba kuvvet ve mevcut selâhiyetler ile dar mânada kanun çerçevesine giren zihniyete bağlı kalmaları, memleket bakımından olumsuz neticelere sebep olmaktadır. İşte bu olumsuzluk havası ve kötü neticeler bilhassa banka sektöründe kendisini fazlasile göstermektedir. Bu yazıda meselenin bu yönünü ele alacak, olumsuzluk sebeplerini belirterek, olumlu çareler aramak çabasına girişeceğiz.

1 — Banka sektöründe istenmeyen sendikacılık.

Banka sektörümüzde son 15 yılda yenilik konusunda diğer sektörlerle bir önderlik müşahade edildiği halde, yine bir yenilik sayılmak gereken işveren olarak sendikalaşma ve personelin sendikalaşmasını tabii karşılamada hattâ teşvik etmede diğer sektörlerle nazaran hissedilir bir gerilik göze çarpmaktadır. Hadiselerin gösterdiğine göre, bu geriliğin sebebinin iki yönden mütalâa etmek mümkündür: birincisi, banka sektöründe nisbi ücretlerin yüksekliği ve buna bağlı olarak banka personelinin alternatif iş bulma ve istihdam imkânlarının düşüklüğüdür. İkincisi ise sendikacılığın münhasıran sanayi sektöründe çalışanların haklarını istihsal için bir vasıta olduğunu kabul eden bir zihniyetin hakim oluşudur.

Bu iki sebep banka sektöründe işverenin sendikalaşmasına da mani teşkil etmiştir. Şöyle ki, işveren sendikalaşmağa lüzum hissetmemiştir. Fakat şu var ki, banka sektöründe çalışanlar, sendikacılık ve toplu sözleşme ile grev gibi konuları, bilgi seviyelerinin memleket seviyesinin çok üstünde olması dolayısıyla, çok çabuk idrak ederek olumlu bir şuurla kısa zamanda büyük bir kuvvet olunca, işveren çaresizlik içinde ve kendi arasında birleşmeyi çıkar yol olarak kabul etmek zorunda kalmıştır.

Banka sektöründe işverenler ödedikleri ücretlerin memleket ortalamasından yüksek olmasına ve çalıştırdıkları personelin alternatif iş imkânlarının düşük bulunmasına güvenerek çalışanların sendikalaşmakla fazla birşey elde edemeyeceğine inanmış görünmektedir. Bugün dahi bu inanışta ısrar edenler ekseriyettedir. Fakat, şurası da bir gerçektir ki, karşısındaki insanlar, yani personel, hakkının ne olduğunu bilecek ve o yoldaki uyarımları idrak edecek bir seviyededir. Bu itibarla işverenlerin banka personelinin ücretlerini aynı seviyedeki personelin banka sektörü dışında aldığı ücrete göre değil, fakat çalıştığı bankanın verimliliğine, kârlarına göre ayarlanmasını isteyeceklerini bilmeleri ve bu yönde menfaatlerini koruyucu tedbirler almaları gerekirdi. Fakat bu tedbirlerin personelin sendikalaşmasını en ilkel ve geri metodlarla baltalamak, sabote etmek yerine, bir taraftan aralarında sendikalaşma çerçevesinde bir tesanüt tesis etmek, diğer taraftan da yatırım, plâsman, kârlılık politikasını uzun vadeli olarak sağlam temellere istinat ettirmek, banka sisteminin rizikosunu azaltan tedbirler almak şeklinde tezahür etmesi gerekirdi. **Bilindiği gibi, bugün Türkiye’de bankalar arası rekabet iktisadî mantık ve şuurdan yoksun davranışların bir neticesi olarak banka sistemini kökünden sarsacak bir vehamete varmıştır.** Bu sebeble personelin sendikalaşarak daha yüksek ücretler üzerinde

ısrar etmeleri, sosyal güvenlik tedbirlerinin artırılmasını talep etmeleri ve bu iki gayeye erişmek için de haklı olarak personelin yönetime iştirak etmesindeki ısrarları aslında banka sisteminin içinde bulunduğu ve memleket ekonomisini sarsan kötü durumuna son vermek için bir yeter sebep olarak ele alınmak gerekirdi. Fakat işveren bankacılık anlayışı henüz bu gerçeği kavramış görünmemektedir.

İşveren, bankalarda personelin sendikalaşmasına ve toplu sözleşmeler yolile hak istimâline girişmesine şu veya bu şekilde mani olmağa çalışsa dursun, hadiseler bugün tam tersine seyir etmektedir. Diğer taraftan, işverenlerin aralarında bir mukadderat birliği kurmayı, aralarındaki rekabeti körükleyen ferdi politikalara tercih etmeyişleri, bu tersine işleyişe kuvvet kazandırmıştır. Nitekim toplu sözleşmelerin zaman içindeki gelişimine bakacak olursak bu husus açıkça kendini göstermektedir. En iyi şartlarda bulunan bankaların toplu sözleşmesinin hükümleri diğer toplu sözleşmelere de hakim olmaktadır. Personel sendikaları toplu sözleşme talebini en iyi şartlarda bulunan bankaların toplu sözleşmelerinin hemen arkasından yapmakta ve böylece birçok Batı memleketlerinde olduğu gibi, bizde de **wage-round**'lar meydana gelmektedir. En iyi şartlarda bulunan bankaların toplu sözleşmeleri imzalandıktan hemen sonra daha kötü şartlarda veya daha az iyi şartlarda bulunan bankaların personel sendikaları hemen toplu sözleşme davetine girişmekte ve bu toplu sözleşmelerde daha evvel yapılmış olan toplu sözleşmelerde kabul edilmiş olan şartlarda ısrar etmektedirler. Böylece iyi şartlarda bulunan bankaların imzaladıkları toplu sözleşmeler **lider toplu sözleşme** durumuna girmekte ve diğer toplu sözleşmeler zaman içinde bunları takip edince bir kümeleşme meydana gelmektedir.

Memleketimizde iyi şartlarda bulunan bankaları ikiye ayırmak mümkündür. Birinci guruba hem ücret seviyesi ve hem de sosyal güvenlik seviyesi yüksek bankaları, ikinci guruba ise cari ücret strüktürü yüksek veya yüksek olabilir görüldüğü halde sosyal güvenliliği olmayan bankaları dahil edebiliriz. Diğer bankalar ise hem cari ücret seviyesi ve hem de sosyal güvenlik bakımından çok geri kalmaktadır. Yalnız bazı devlet bankalarında ücret seviyesinin düşük, buna mukabil sosyal güvenliğin yüksek olduğunu kabul edebiliriz. Bu açıklamamızdan çıkan neticeye göre toplu sözleşme sisteminin getirdiği lider sözleşmeler etrafında kümeleşen toplu sözleşmeler sistemi uzlaşmaları güçleştirmiştir, diyebiliriz. Nitekim lider toplu sözleşme şartları aynı şartları yerine getirmekte çok geri olan bankalara da teşmil edilmek istendiği için uzlaşma kabil olmamış ve grevler başgöstermiştir. Başka bir deyiş-

le bugün banka sistemimize bankaların ücret ödeme ve sosyal güvenlik sağlamada bir eşitlik getirmeye imkân yoktur. Bu imkân ancak banka sistemimizi topyekün düzenleyici kuvvetlerin ortaya çıkması ile elde edilebilecektir. Personel sendikalarının bu düzenleyici kuvvet olması mümkündür. Fakat yeterli olabilmesi için genel bankacılık politikasında da köklü reformların yapılması gerekecektir. Bu itibarla sendikaların kuvvetlenmesini biz bu reformların hazırlayıcısı veya gerektiricisi olan kuvvet olarak görmekteyiz.

Bugünkü şartlar altında banka sektöründe, yukarıda yaptığımız açıklamalar açısından düşünürsek, zannederseniz, sendikacılığın neden ısrarla istenmediğini anlamamız mümkündür. İyi şartlarda bulunan bankalar çoğunluğun kötü şartlarda bulunduğunu ve bu itibarla **direnme gücünün** banka sistemi olarak yüksek olacağını bildikleri için, cari ücretleri ve sosyal güvenliği imkânlara rağmen artırmak istememektedirler. Zira iyi şartlarda bulunan bankalarımızın şartlarının daha iyiye gidebilmesi, kötü şartlarda bulunan bankaların da sendika taleplerine karşı direnme gücünün yüksek bulunmasına bağlıdır. Nitekim çok kötü şartlar altında bulunan bankaların yaşamağa devam etmesi iyi şartlarda bulunanların kârlılığını devamlı şekilde yükseltmektedir. Zira banka sistemimizde bugün kötü şartlarda bulunan bankalar büyük ölçüde kendileri için değil, bir bakıma iyi şartlarda olan bankalar menfaatine olan çabalar göstermektedirler. Bu iddianın ilmi izahını bir başka yazıda yapmayı şimdiden vadediyoruz.

Böylece, sendikacılığın istenmemesinin sebebi de ortaya çıkmış olmaktadır. Nitekim sendikaların güçlenmesi kötü şartlarda olan bankaları daha rasyonel ve daha uzun vadeli düşünce içinde çalışmaya zorlayacak, bu ise iyi şartlarda bulunan bankaların sırf banka sisteminin kötü işlemesinden ötürü sağladıkları kazançları ortadan kaldıracaktır. Aslında sendikaların kuvvetlenmesi bugün kötü şartlarda bulunan bankaların lehinde bir harekettir. Fakat banka sektörümüz işveren olarak bugün iyi şartlar altında bulunan bankaların elindedir. Genel toplu sözleşme politikasını tayin edenler bunlardır. Bu suretle asıl önemli konuya gelmiş oluyoruz.

2 — Toplu sözleşme sistemi içinde bankaların çalışanlara daha üstün refah ve sosyal güvenlik sağlamanın yolları: yönetime ve kârlara iştirâk.

Bugün Banka sistemimiz kullandığı personel itibarile memleket seviyesinin çok üstünde, hattâ numune olabilecek kadrolara sahip olduğu halde, memleket ekonomisinin gelişmesinde, tasarrufların değerlendirilmesi

dirilmesinde ve yatırımların hızla gelişmesindeki finansman faaliyetinde aslâ muvaffak olamamaktadır. Bu sebeble bu yüksek kaliteli personelin banka sistemi içinde adetâ israf edildiğini söyleyebiliriz. Nitekim bugün banka sistemimiz Türkiye’de finansman maliyetini kullandığı personelin kalitesine uygun olacak bir seviyede tutamamaktadır. Bu demektir ki, bu personel ile daha iyi organize edilmiş ve yönetilen bir banka sistemi Türkiye’de finansman maliyetini ve finansman hacmini ekonomiye çok daha faydalı olabilecek seviyelere getirmesi lâzım geldiği halde, bunu yapamamaktadır. Bunun sebeplerini araştıralım:

Özel bankalarda sermayeci durumunda olanların bu bankalara yatırmış buldukları sermayenin alternatif maliyeti yüksek olduğu için yüksek kârlarda ısrar etmektedirler. Bu ise sadece sahibi oldukları bankaları değil, bütün banka sistemini, hiçbir memlekette görülmemiş bir yüksek riziko altında çalışmaya zorlamaktadır. Nitekim devlet bankaları da gerek amaçlarına uyabilmek ve gerek paralel faaliyet göstermek zorunluğu içinde rekabet halinde buldukları özel bankaların çalışma ilkelerine, yani yüksek riziko ile çalışma sistemine kendilerini kaptırmak zorunda kalmışlardır.

Fakat banka sahipleri, diğer özel teşebbüsten farklı olarak menfaatlerini uzun vadede görmeğe alışmış olan kimseler olması gerekir. Ayrıca yüksek rizikoya katlanmağa razı olan ve bu sebeble de yüksek kâr bekleyen sermaye sahiplerinin nasiplerini banka sektöründe değil, bunun dışında aramaları gerekir. Fakat Türkiye’de 1950 den bu yana gelişen ekonomik şartlar sermayecileri kolay yollardan yüksek kârlar elde etmeğe sevketmiştir ve bu yolların çoğu da bankacılığa gitmiştir. Bu sebeble sermayecilerin yüksek kâr peşinde koşmaları bankacılığı rizikolu bir faaliyet sahası haline getirmiş ve bu riziko finansman maliyetini artırdığı için, tasarrufların bankalar yolile değerlendirilmesinde geniş ölçüde sosyal anlamda değer kaybı husule gelmiştir. Tabii özel banka sahipleri başlangıçta hiç ummadıkları bir rekabetle de karşılaşmışlardır. Nitekim devlet bankaları ile yarı devlet bankaları, özel bankacılığın bu yüksek kârlılığının cazibesine kapılarak aynı yönde faaliyetlerini geliştirmişler ve neticede devlet sermayesi ile kurulmuş olan bankalar dahi topluma fayda yaratma oranını, gerek banka sistemini çökmekten kurtarmak ve gerek sistemin rizikosunu paylaşmak zoru yüzünden düşürmüşlerdir.

Bu hale gelmiş olan bankacılığımızda çalışanların menfaati ve kaderi iki ayrı guruba ayrılmış görünmektedir. Birincisi menfaat ve kaderlerini banka sermayecilerinininkine bağlamış olan yüksek yöneticiler gurubudur. Devlet sektörü bankalarındaki yüksek yöneticileri de bu gu-

rubâ dahil edebiliriz. Nitekim birincilere verilen yüksek aylıklar, primler, mükâfatlar, gizli ve açık paylar devlet bankalarında da aynı vasıfta yüksek yönetici bulundurmaya zorlu ile kanunî rayiçlerin içine sokulabilen ve hattâ bunları zorlayan bir seviyede kalmak üzere yüksek yöneticilere verilmeğe çalışılmıştır. Bu seviye her zaman sağlanamadığı için devlet bankaları devamlı şekilde yüksek seviyede personel kaybına uğramış ve adetâ özel bankalara hazır adam sağlayan bir ekol haline gelmiştir. Alt personele gelince, bütün söylemek istediklerimiz bu seviyede toplanmaktadır.

Bilindiği üzere memleketimizde alt seviyede banka personeli sağlamakta eğitim sistemimiz biçilmiş kaftan şeklini arz etmektedir. Her 100 lise mezununun sadece 15 nin yüksek tahsil yapabildiği, orta okullara yazılanlardan %30'u lise sınıflarına kadar gelebildiği halde, liseyi bunlardan da ancak %40'ının ikmal edebildiği Türkiyemizde genel olarak büyük şehirlerde faaliyet gösteren bankalarımızın, alternatif kullanma sahası çok dar olan bir «memur olmak» talebi ile karşılaştığı bir gerçektir. Ayrıca üniversite ve yüksek okullarımızdan mezun olanlar arasında teknik öğrenim yapanlar hariç büyük bir çoğunluğun iş armaak için banka kapılarına dayandığı da görülmektedir. Bu durumda bir iktisat kaidesi olarak arz bolluğu banka enflasyonuna rağmen istismarcı ücretlerle alt seviyede personel bulmayı kolaylaştırmıştır.

Fakat asıl mesele bu istismar değildir. Daha doğrusu bu istismar aslında başka bir yön arz etmektedir; bankaların içinde bulunduğu yüksek riziko ve sosyal güvensizliğin asıl yükünü bu alt personel taşımaktadır. Nitekim özel bankalarda genellikle yüksek kademedeki personel, çalıştığı bankanın rizikosuna katılmakla beraber, gerek rizikoyu artırıcı kararların sahibi olarak ve gerek bu rizikonun karşılığı olan yüksek kârlılıktan en çok payı alanlar olarak mükâfatlarını almaktadırlar. Başka bir deyişle, yüksek personel çalıştığı bankanın sermayecisi kadar, hattâ daha da fazla olarak içinde bulunduğu rizikonun karşılığını almaktadır. Bankanın işlerinin kötü gitmesi, kapanması halinde, hiç zaman kaybetmeden daha iyi şartlarda diğer bir iş bulabilmektedir. Zaten bu kimseler bankanın iyi günlerinde yükünü tutmuş, güvenliğini hazırlamış, iş muhitlerinde kendini tanıtmıştır. Fakat küçük memurun durumu aslâ böyle değildir. O bir defa yüksek riziko getiren kararlardan habersizdir. Yüksek kâr senelerinde gözünü boyayan primlerle uyutulmuş, kötü senelerde ise kapı dışarı edilmiştir. Güvenliği yoktur. Yeni bir iş bulmak için aylarca boşa gezer. Daha kötü şartlarda iş bulmak için kapı kapı dolaşır. Oysa ki, onu bu kötü şartlara sürükleyen kararlarda ona hiç bir söz verilmemiştir. Düşük, fakat emin bir ge-

lire razıdır. Fakat yüksek kademedekiler yüksek gelir istemektedirler. Bankayı onlar bu yüksek geliri elde etmek için en rizikolu işlere sürüklemiştir. Banka kötü duruma düşünce de dahi iyi şartlarda işler onları beklemektedir. İştirak etmediği kararların sorumluluğunu sadece alt kademedekiler taşımaktadır. Bu banka sistemi içinde bir sosyal adaletsizlik bulunduğu en büyük delil sayılmak gerekir.

Özel bankacılıkta beliren bu hastalık devlet bankacılığına da sirayet etmiştir. Özel bankalarla rekabet zorunda kalan Devlet Bankaları da kanunlara rağmen alt personelin geniş ölçüde istismarına ve yukarıda söylediklerimize az çok benzeyen ortama sürüklenmişlerdir. Fakat Devlet Bankacılığında rizikonun yükseltilmesine mani olan çeşitli sebepler ve kanunlar bulunduğu için, alt kademedeki personel ele geçen ücretler bakımından istismar edilmiş sayılabilirse de, sosyal güvenlik bakımından istismar edilmiş sayılamazlar. Nitekim Devlet Bankaları özel bankalar kadar kötü şartlar içine düşmedikleri gibi faaliyetlerine son vermeleri bahis konusu olmamıştır.

Rizikoyu ağırlaştırılan kararlarda hiçbir söz hakkı olmayan fakat bunun kötü neticelerine katlanıp, iyi neticelerinin de meyvesini görmiyen alt kademedeki memurların yönetime iştirak teklifleri toplu sözleşme sistemimizin getirdiği bir yenilik olmuştur. Bu teklif işverenler tarafından mevcut kanunlara göre suç sayılan bir teklif şeklinde tefsir edilmeğe kadar varmıştır. Oysa ki, bu yukarıda belirttiğimiz şartlar içinde bir haktır ve aslında memurlardan gasbedilmiş olan bir payın elde edilmesi için tek yol gibi görülmektedir. Hattâ biz yönetime iştiraki sadece tayin, terfi ve benzer hallerde karar almakta iştirak şeklinde değil, fonların yönetimine iştirak şeklinde anlıyoruz.

Neden fonların yönetimine alt kademedeki çalışanları temsilcilerinin de iştiraki zaruridir? Sebeplerinin başında alenilik gelmektedir. Bilindiği gibi, banka sistemine yüksek riziko tahmil eden krediler ve mevduat toplama politikası sadece sermayeci ve yüksek kademedeki personelin, alt kademedeki personelin menfaatine aykırı olan menfaatine uygun olarak yürütülmektedir. Alt kademedeki personel yüksek kârlardan nasibini alamaz; fakat zararlara şu veya bu şekilde iştirak ettirildiği için, kendisine söz hakkı verildiğinde, yatırım ve harcama kararları objektif ölçüler uyacak ve böylece de toplum menfaatine de uyacaktır. Ayrıca bu personelin kararlara iştiraki aleniyet getirecek banka mevzuatına uygunluğu da sağlamış olacaktır. Türkiye gibi Maliye Bakanının çıkıp «Bankalar Kanununu maalesef tatbik edemiyoruz» dediği bir memlekette alt kademedeki personelin fonların idaresi ile il-

gili kararlara iştirâk ettirilmesinin getireceği aleniyet bu kanunun eksiksiz olarak tatbiki için yegâne çare gibi görölmektedir.

Kâra iştirâke gelince, bu konuya daha evvel söylediklerimizi hatırlatarak girebiliriz: alt kademedeki personel, çalıştığı bankanın hattâ bütün banka sisteminin rizikosunu taşıdığı halde, bu rizikonun mükûfatını alamamaktadır. Bu itibarla, rizikoların karşılığı olan kârlara iştirâk, ancak bu personeli istismar edilmiş olmaktan kurtaracaktır. Mademki adı geçen personel banka sisteminin aşırı rizikoyo girmesinin yükünü çekmektedir ve bu yükü rizikoya denk olmayan ücretler, sosyal güvenlik yokluğu, moral çöküntü v.s... ile taşımağa devam etmektedir, o halde bu rizikonun karşılığı olan kârlılığa bağlı bir ücret ve sosyal güvenlik hakkına da sahiptir. Nitekim Batı Memleketlerinde piyasa şartlarının sosyal güvenlik sağlamak imkânını vermediği hallerde, kârlılığa bağlı ve bütün düzen içinde mevcut sosyal sigortalara ek olarak bir sosyal güvenlik sistemi işyerinde tesis edilmek yoluna gidilmektedir. Bugün Türkiye'de de piyasa şartları bankalarımızı aşırı riziko şartları altında çalışmağa mecbur etmektedir. Bunu önlemek banka sermayecilerinin ve yüksek yöneticilerin menfaatine aykırı görölyorsa, o takdirde tek çıkar yol, kârlardan nakdi pay almak yanında sosyal güvenlik fonlarının fazla kârlarla takviyesi olmak gerekmektedir. Şöyle ki, alt kademede çalışanlar kârların muayyen bir yüzdesini nakdi olarak, muayyen bir diğer yüzdesini de banka tarafından kullanılacak, fakat mülkiyeti sosyal sigorta fonunun yani çalışanlarda kalacak olan bir ek sosyal güvenlik fonu teşkilinde kullanmak, aşırı riziko altına sokulanların hak ettikleri bir çözüm olacaktır. Ek sosyal sigorta fonlarının bankaca kullanılabilir fonlar olması dolayısıyla bankaların içinde buldukları nakit darlığına da bir çare olabileceği düşünölrse, neticenin banka sistemi lehine olacağı dahi iddia edilebilir.

Netice itibarile denilebilir ki, banka sektöründe üst menfaat gurupları tarafından istenmeyen ve gelişmesini engelliyen işlemlerle futürsüzce engellenmek istenen personelin sendikalaşma hareketi iddia edildiği gibi **zamanın bir modası** değil, mağdur olmuş bir kitlenin şuurlaşması ve hakkını aramanın yolunu bulmuş olması şeklinde yorumlanmak gerekir. Ancak bu yoruma uyan politikalar ve davranışlar banka sistemimizin içinde bulunduğu krizi atlatmasını sağlayacaktır.

MERKEZ BANKACILIĞINDA GELİŞMELER (*)

Yazan : L. K. O'BRIEN
(İngiliz Merkez Bankası
Murahhas Azası)

Çevirenler : Necdet DURAKBAŞA
Erol PARLAR

Konu hayli geniş; ancak, ben imkân ölçüsünde bir konferansa sığdıрмаğa çalışacağım. Bunun için birçok yollar olabilir, fakat bunu daha çok iktisaden gelişmiş ülkeler merkez bankacılığındaki gelişmeler üzerinde durmak suretiyle yapmak istiyorum. Bu yol bilgi ve tecrübelerime de uygun düşmektedir -ve yine bu sebeple özellikle İngiltere üzerinde duracağım. Fakat, bu iktisaden gelişmiş ülkeler merkez bankaları meselelerinin az gelişmiş ülkeler merkez bankacılığı meselelerinden daha önemli veya ilgi çekici olduğu anlamına gelmez. Şayet, merkez bankalarının memleketlerin iktisadî refahına olan tesirleri gözönüne alınırsa, belki aksi doğrudur. Bununla beraber, iki çeşit mesele birbirinden geniş ölçüde farklıdır ve ben iyi bildiğim kısımdan sözeceğim.

Bu arada, herşeyden önce, 1945 yılından bu yana aşağı yukarı merkez bankaları sayılarını iki kata çıkaran artışları biz yaşlı merkez bankalarının ne derece sevinçle karşıladığımızı belirtmeliyim. (İlk Merkez Bankası Sveriges Riksbank 1688 yılında kurulmuştu; 1964 yılı başında ise 90 dan fazla Merkez Bankası vardır) meselelerimiz ayrıntılarda farklı da olsa, diyebilirim ki, merkez bankaları her yerde, geniş manada halkın faydasını sağlayacak şekilde malî sistemin ve bu sistemin işleyişinin inkişafına tesir etmek ortak amacını taşırlar. Öyleyse, gelişmiş ekonomilerde merkez bankaları içde ve dışta bu temel amaca varmak için nasıl bir yol takip ederler?... İçinde buldukları ortam ne şekilde değişir ve bu değişikliklere karşı nasıl bir tepkide bulunurlar? Bunlar cevaplamağa çalışacağım sorular. Her ne kadar 1945 den bu

(*) Milletler Arası 17. Bankacılık Yaz Okulu Konferanslarından.

yana olan bütün devreyi tetkike çalışacak isem de, daha çok, halen en ziyade ilgi çeken yakın yıllarla meşgul olacağım. Ancak, bu yılların olaylarını devamlı bir oluş içerisinde değerlendirmeye çabalamak zannedirim faydalı olacaktır: Ağaçları olduğu kadar bütünü ile ormanı da görmeliyiz.

Günlük olayların keşmekeşi arasında, belirli basamakları bulmak kolay değildir. Büyük İngiliz İktisatçısı Alfred Marshall (Babası Bank Of England (*) da veznedardı) Principles of Economics (**) adlı kitabının ön sözünde, Natura Non Facit Saltum -tabiat sıçramalar yapmaz diye hatırlatıyor. Tarihin akışı da öyledir. Her ne halse, biz merhaleleri yönetim tekniği ve safhalarında veya olayların gidişinde, önce şurada veya sonra başka yerde çeşitli derecelerde ve çeşitli ülkelerde, tesbit etmeye çalışmalıyız. Dikkatimizi çevirdiğimiz son yirmi yılda 3 belirli devreyi ayırdedebileceğimizi sanıyorum.

Ana Temayüller

İlk devre II. Dünya Savaşının bitiminden 1951 yılına kadar 6 yıllık bir süreyi kaplar. Birinci devrenin özelliği, savaş ertesinde Merkez Bankalarının, para politikasına tabi bulunmalarıdır. Savaş tahribatına uğramış ülkelerde, özellikle Avrupada, bu devre çeşitli ölçülerde düzensizlik ve bunların islâhı gayretleri ile başladı. Bu şartar altında, merkezi plânlama ve hükûmetin iktisadi hayatı doğrudan kontrolu iktisat politikasının hakim özellikleri idi. Bununla birlikte, savaş ve savaş sonrası enflasyonlarına bağlı aşırı likidite'lerin sert para reformları ile tasfiye edildiği Belçika ve Batı Almanya gibi ülkelerde bu devrede dahi para politikasının iktisadi hayatın kontroluna yardım edebileceği şartlar sağlanmış bulunuyordu. İngiltere gibi istihsal vasıtalarının daha az tahribe uğradığı bazı ülkelerde, içde, dış ticaret ve ödemelerde hükûmetin doğrudan kontroluna dayanan ve savaş yıllarından miras kalssa da, iktisadiyatın savaştan sulh amaçlarına intibakında daha başarılı olacağı düşünülen mevcut düzen, düzensizliklerden daha ağır bastığı için para politikasına ikinci plânda bir yer verilmişti.

Yine intibak meselelerinin daha az olduğu Amerika Birleşik Devletlerinde 1930 dan bu yana gelen düşünceler faal bir para politikasının iktisadi hayata tesir etme hususundaki faydasını şüphe ile karşılıyordu.

1957/58 yıllarına uzanan II. Devre iktisat politikasının yönetiminde

(*) İngiliz Merkez Bankası.

(**) İktisadın esasları.

mevcut vasıtalar arasında para politikasını ikinci plâna atmak üzere, yukarıda sözü edilen temayülden birçok ülkelerde kesin bir dönüşle şekillenir. Dış çevrede ise, serbest ticaret ve ödemeler konusunda, tedrici şekilde, dikate değer gelişmeler epeyce önce başlamış idi. Fakat, bu gelişmeler ancak II. devrenin sonuna doğru sekiz (ki daha sonra on olmuştur) Batı Avrupa Ülkesinin, memlekette mukim olmiyan şahısların cari hesaplarının konvertibilitesinin temini ile kemâle vardı. Bu itibarla, nihayet II. devrenin başlarında, normal şartlarda dahilde çok önemi bulunan, «kapalılık» vasfını hala muhafaza eden birçok ekonomilerde, seyyal bir para politikasının denenmiş vasıtaları ile çalışmak fırsatı mevcuttu.

III. Devreyi teşkil eden son beş veya altı yıl fikirlerde ve Merkez bankalarının faaliyet ortamlarında bir başka değişikliği beraberinde getirdi. Bu değişiklik, az önce sözünü ettiğim konvertibilitenin geniş ölçüde uygulanmasının bir sonucu olarak, daha çok dış muamelelerde görülmektedir. Bu konuda şimdi pek birşey söylemeyeceğim; önemi aşikârdır ve ben konferansında daha sonra bu konuyu etraflıca tartışmak istiyorum. III. devrenin diğer bir özelliği, para politikasının iktisadî faaliyetin oluşuna tesiri ve bunun yolları hakkında yaygın bir şüphenin varlığıdır. Bu husus muğlak şekilde de olsa, netice itibariyle konvertibiliteye dönüş kadar derin etkiler yapmıştır. Bu, şüphesiz bir dereceye kadar, uzun zamandır tartışılan bir konudur. Birkaç yıllık tecrüden sonra, savaş sonrasının değişik ekonomik şartlarında, para politikasının daha müessir olması bekleniyordu. Oysa ki, aksaklıklar İngilterede Radcliffe Komitesi tarafından ve diğer dört ülkede yapılan benzeri, temelli araştırmalarda ortaya konmuş bulunmaktadır.

Özetlersek, II. Dünya Savaşından bu yana kabaca her biri 6 yıl kadar süren 3 devre ayırıyorum. Bu devrelerin özellikleri, vazih olsun diye fazlaca basitleştirerek, şöyle sıralanabilir: I. devrenin özelliği, kambiyo kontrolunun geniş ölçüde uygulandığı bir dünyada uluslararası ödemelerde iki taraflılık, para politikasının malî ve doğrudan kontrol sistemine tabiyetidir. II. devrenin özelliği, tedricen konvertibilitenin yeniden tesisine doğru, esnek bir para politikasının ihyasıdır. III. devrenin özelliği, dahilde para politikasının etkililiği üzerinde toplanan geniş tartışmalar içinde yeni «döviz kontrolü» sisteminin yarattığı meselelerle başa çıkma çabasıdır.

Bu devrelerde merkez bankacılığındaki gelişmeleri tartışabilmek üzere, kolaylık olsun diye konuyu (1) Uluslararası açıdan, (2) Yurt dışısından olmak üzere ikiye ayırarak tetkik edeceğim ve uluslararası açı-

dan tetkikte benim temel tezim, sür'atle değişen bir çevre içinde, merkez bankaları arasında gittikçe artan işbirliği olacaktır.

1) Uluslararası Açıdan Merkez Bankacılığı

Merkez bankacılığında işbirliği, şüphesiz, sadece 1945 yılından sonraya ait bir gelişme olmadığı gibi savaş yıllarının doğurduğu bir ihtiyaç da değildir. Nitekim, 1920 yıllarında, Newyork Federal Reserve Bank adına Benjamin Strong ile Bank Of England adına Montagu Norman arasındaki işbirliği adı geçen şahısların biyografilerinde L. V. Chandler ve Henry Clay tarafından tebarüz ettirilmiştir. Yine, Avrupa-da da bu konuda faal kimseler mevcut idi.

O zamanki işbirliğinin amacı, savaş sonrasının hassas altın standardı düzenini aksaklıklardan daha başlangıçta korumak idi. Her ne kadar gayretler semeresiz kaldı ve dünya «İktisadî milliyetçilik» çağına döndü ise de, birlikte merkez bankaları arasındaki ilişik gittikçe artan bir ölçüde 1930 yılında kurulan «Uluslararası Tediye Bankası» (B. İ. S.) (*) nın mutad toplantılarında devam etti. Ancak, müteakip 5 yılın ani ve büyük değişikliklerinden sonra, Fransa, İngiltere ve Amerika arasında, 1936 Eylülünde yapılan üçlü anlaşmayı -ki bu anlaşmaya birkaç hafta sonra Belçika, Hollanda ve İsviçre de katılmışlardır- takiben Uluslararası para sahnesine huzursuz bir sükûnet çöktü. Bu kaypak ve muğlak anlaşmanın doğuşu ve etkileri üzerinde çok şey söylenebilir. Ancak vakit dar olduğundan, o zaman Fransız Merkez Bankası (**) Genel Müdürü tarafından bu anlaşmanın işleyişini anlatmak üzere söylenmiş bir söze işaret etmekle yetineceğim. «Ne ahenk, ne de anlaşma, yalnız günübürlüğüne temaslar».

Savaş Sonrasının İlk Yılları

1945 yılından sonra temaslar geniş ölçüde değişik dünya şartlarında, gerek B. İ. S. çerçevesinde ve gerekse dışında yeniden sür'atle tesis edildi. Bellibaşlı Batı Avrupa ülkeleri Amerika ile dış ödeme bilançolarında daima açık veriyorlardı ve bu yüzden şumullü bir «döviz kontrolü rejimi» uygulanıyordu.

Daha önce belirtilen şartlar içinde savaş öncesinde ve savaş sırasında hükümetlerin ve maliye bakanlıklarının memleketlerinin harici malî politikalarında daha geniş bir yeralma temayülü bu sırada hayli rağbette idi.

(*) Bank for Internatinol Settlements.

(**) Banque de France.

Memleketimde (İngilterede) ise, sert kambiyo kontrolü tedbirlerini de kapsayan 1939-1945 savaş yıllarının olayları, mali politikanın sorumluluğunu kesinlikle Maliye Bakanlığına ve Merkez Bankasına ortaklaşa yüklemeye temayülünü geniş ölçüde kuvvetlendirdi ve böylece iki kuruluşun her seviyedeki yetkilileri arasında sıkı bir işbirliği doğdu. Sonuç olarak, 1946 yılında bankanın devletleştirilmesi, şayet savaş yıllarında bu yola gidilmiş olsaydı doğuracağı tesire göre, muamelelerde ve günlük işlerde çok daha az bir değişikliğe meydan verdi. Eski Hazine Genel Müdürü Lord Bridges'in yeni yayınlanan bir eserinde belirttiği gibi,

«... İngiliz Merkez Bankası (*) nın çalışmaları 1946 dan önceki yıllarda da ortak bir işbirliği anlayışı içerisinde yürütülmüştü. Devletleştirme kanununun temel etkisi, yıllardır mevcut iş ortaklığına bir açıklık ve kanunî veche vermesi olmuştur» (The Treasury, P. 69)

Bununla beraber, uluslararası ticaret ve ödemeler üzerinde devamlı bir kontrolün mevcut olduğu savaş sonu dünyasında, otoritenin merkez bankasından hükümete doğru epeydir devam eden kayma temayülünün artması kaçınılmaz birşey idi. İktisat siyasetinin güdümünde hükümetler hâkimane şekilde doğrudan idari kontrolleri kullandıkları zaman, «hükümetin hâkim gücü» -ki bu söz 1926 yıllarında Norman Montagu tarafından kullanılmıştır- günlük işlerin yönetimine karışmağa da meyleder. Bunlar, merkez bankalarının hangi şartlarda kolayca politikacılara tekik tavsiyeler yapan ve onların kararlarını tesirli kılabilmek için kendilerine verilmiş icraî yetkiyi kullanan bir kurum haline gelebileceklerini gösteren hususlardır.

Bir ülkeden diğerine değişse de, 2. Dünya Savaşı boyunca merkez bankalarının durumunda ve yetkilerinde bir düşüş olmuştur. Gerçekten, I. devremizde merkez bankacılarını, uluslararası konferanslarda maliye bakanlığı temsilcileri ile birlikte oturup, bu iktisadî - mali politikanın yapıcılara tavsiyelerde bulunan ve biribirlerine ancak vasıtalı şekilde muhatap olabilen kimseler şeklinde tasvir etmek kabildir.

Böyle bir tasvir hiç de olayları yanlış aksettiriyor değilse de bu tasvirle, merkez bankalarının bu güç devrelerde olayları şekillendirme-deki payları gereği gibi belirtilmemiş olmaktadır. Teknik ve politika arasındaki sınırı çizmek kolay değildir. Nitekim, «Radcliffe Committee» raporunda,

(*) Bank of England.

«... Teknik mülahazalar nelerin yapılabileceğini veya yapılması istenilenlerin ne ölçüde gerçekleştirilebileceğini tesbit eder, yahut politikanın takip edeceği şekil ve yönün kararlaştırılmasına yardım eder. Özellikle bu alanda, muamelelerin uygulanması ile politikayı birbirlerinden ayırmak güçtür. (Parag, 333)» demektedir.

Gerçekten, I. devrenin başlarında geniş ölçüde tasvip görmüş olan iki taraflı anlaşmalar rejiminden uzaklaşmada ve politikanın bu yöne koşulmasında gerekli tekliflerin hazırlanmasında merkez bankalarının büyük yardımları olmuştur.

Meselâ, 1947 yılı Temmuz - Eylül ayları arasındaki Paris Konferansı iki taraflı borç bakiyelerinin tasfiyesi için Belçika Merkez Bankası (*) nın yaptığı bir projeyi gözönüne almıştır. Avrupa İktisadî İşbirliği (C.E.E.C)** genel raporunda yayınlanan bu proje aynen uygulanamadı, fakat bununla birlikte 1940 sonlarında Avrupa Tediye Birliği (E. P. U.)*** ya yol açan Avrupa Ülkeleri arası Ödemeler Birliği (İ. E. P. S.)**** projesinin hazırlanışında önemli bir adım oldu. Belçika Merkez Bankasının bu teşebbüsü, bu konuda Merkez Bankalarının yaptıklarına sadece bir örnektir. Fakat, bu teşebbüslerin sadece bir cümle veya kısmi aktararak anlatılması da kabil değildir. Bu arada, Avrupa ülkeleri arasındaki ödemeler projelerinin hazırlanması faaliyetlerinin Maliye Bakanlığı temsilcilerinden çok merkez bankacılar tarafından yönetildiğini belirtmek gerekir. Politikaya ait komite kararları, dışardan görüldüğünden çok daha fazla merkez bankası - maliye bakanlığı ortak eseri idi.

Konvertibiliteye Doğru

II. devrede merkez bankaları arasında işbirliği, esas itibariyle, 1950 yılında kurulmuş olan Avrupa Tediye Birliği (E.P.U.) üzerinde toplanır. Savaş boyunca ve savaş sonrasında özellikle İngiliz Milletler Cemiası ve diğer sterlin sahasına dahil ülkeler merkez bankaları arasındaki muntazam ve devamlı temaslar ve istihbarat alış-verişini bilekerek ihmâl ediyorum. Bu husus da tarihçenin önemli bir kısmı olmakla birlikte, zaman yetersizliği yüzünden «tercih yapmak» zorunluğu vardır. (E.P.U.), her üye ülkenin iki taraflı anlaşmalardan doğan borçlarını diğer üye ülkelerden olan alacakları ile takas etme, arta kalan borçların ise kısmen altın veya «iyi dövizler», kısmen kredilerle kapatma

(*) Belgian National Bank.

(**) Committee for European Economic Cooperation.

(***) European Payments Union.

(****) Intra - European Payments Schemes.

imkânı veren bir sistem getiriyordu. Kredi, ilgili ülkelerin dış ödemeler bakımından daha elverişli hale gelmeleri ölçüsünde azaltılacaktı. E.P.U.nun kuruluşu ve anlaşmanın devrevi yenilenmelerinde merkez bankalarının durumu daha önce ana hatlarıyla belirttiğimiz I. devredeki durumlarından farksızdı: Merkez bankaları ilgili komitelerde ve hükümetle tartışmalarda faal idiler ve elde edilen sonuçlarda köklü bir rol oynadılar. Özellikle, projenin işleyişi gözönüne alınırsa merkez bankalarının rolü daha açık ortaya çıkar. İşleyiş Uluslararası Tediye Bankası (B.I.S.) nin elinde idi ve projelerin önemli yönlerinden biri olarak kredileri veren ve alan merkezî idarenin dayandığı uluslararası işbirliği faaliyeti açıkça, merkez bankalarının faaliyetlerinden ibaret bulunuyordu.

Böylece, E.P.U. nun işleyişi iştirâkçi merkez bankaları arasında doğrudan idarî temasları gerektirdi. Bu temaslar, geniş ölçüde politik olarak tesbit edilmiş bir çerçeve içinde ve merkez bankalarıyla maliye bakanlıklarının sıkı işbirliği yaptıkları bir ortamda vukubuldu. Böyle olmakla birlikte merkez bankaları uluslararası ödemeler mekanizmasını bizzat işletiyorlardı. Lord Cobbold'un geçenlerde Kanada Bankacılık ve Maliye Kraliyet Komisyonunda aşağıdaki şekilde ifade ettiği gibi Merkez Bankaları arasında işbirliği hususunda I. devreye göre daha elverişli bir çevreye giriliyordu.

«Merkez bankaları arasında her zaman belirli bir ölçüde temaslar kurmak mümkündür. Oysa ki bu gibi temasları çeşitli şekillerde hükümet organları için tesis etmek çok daha zordur. Çünkü, merkez bankalarının her zaman ortak ilgileri ve ortak işleri vardır ve sonuç olarak birlikte birçok iş yaparlar; muhtemelen her zaman ve her gün benzeri meselelerle uğraşırlar...»
(P. 4079)

Piyasada çalışmalar arasında bu gibi yakın temaslar çoğu kere uluslararası para sisteminin geliştirilmesine yönelik önemli teşebbüslere yol açar. Her ne kadar belirli bir sürede bu gibi teşebbüslerin biriken etkisi sistemi temelinden değiştirebilirse de, bunlar resmî olmayan tartışmalarla meydana gelir ve mutad olarak, yazılı anlaşmalarda kalıplaşmazlar. Bu gibi teşebbüsler tabii olarak daha çok konvertibilitenin mevcut olduğu bir sistemde gelişebilir ve III. devreyi tetkike başladığımız zaman bunlardan birçok misâl vermek fırsatını bulacağız. Geniş ölçüde kabul edilmiş bir görüş olmamakla birlikte, konvertibilitenin bir ürünü oldukları görüşüne ilâve olarak bu teşebbüslerin konvertibiliteyi mümkün kılan şartları yaratmada dikkati çeken yardımları olduğu kanaatindeyiz.

Bu yardıma bir misâl olarak, 1953 yıllarında Avrupa mali merkezleri arasındaki arbitraj muamelelerine ait anlaşmaların yeniden ihyasını göstermek isterim. İ.E.P.S. ve E.P.U. projeleri çok taraflı anlaşmalar yönünde önemli bir merhale idi. Fakat, başlangıçta B.İ.S. aracılığı ile sadece ayda bir defa merkez bankaları arasında hesaplaşmalar suretiyle işliyordu; günlük olarak yürütülüyordu. Bir an için Hollanda'nın Fransa'dan alacaklı, Belçika'ya borçlu ve diğer Avrupa ülkeleri ile de dengede olduğunu düşünelim. Bu takdirde, guilders (*) Paris'de kuvvetli, Brükselde ise zayıf olacaktır. Bu durumdan doğan güçlüklerle bir çare olmak ve piyasalar arasında E.P.U. nun çok taraflı etkisini artırmak üzere Avrupa arbitraj projesi İngiltere Merkez Bankası ve başlıca Avrupa merkez bankaları tarafından teklif edildi ve 1953 yılı Mayısında faaliyete geçirildi.

Bu projenin sağladığı tecrübe olmasaydı, III. devremizin başlangıcında 1958 yılı Aralık ayında, tam konvertibiliteye geçiş bu kadar kolay ve rahat olamazdı. Şurası da dikkate değer ki, bu plânlı teşebbüsün gerektirdiği işbirliği, özellikle, bu hareketin İngilterenin daha geniş bir serbest Avrupa pazarı teklifinin reddinden sonra iktisadi münasebetlerin güçlüklerle karşılaştığı bir zamanda olduğu gözönüne alınırsa, dikkate değer.

Kanaatimize göre, konvertibilitenin ihyasının belli başlı alâmeti, uluslararası sahada da piyasa usulleri ve sistemine, kısmi de olsa, şumullü bir dönüşün resmen tamamlanması keyfiyetidir ki biz bu hususu devremizin başında birçok ülkelerin iç iktisadi işlerinde temel bir değişiklik olarak kaydetmiştik. E.P.U. ve çok taraflı arbitraj projesi, kambyo muamelelerinin serbestisinin ihyası işini şüphesiz tamamlamıştır. Herşeyden önce, Avrupa paraları ile dolar arasındaki set yerinde kaldı. Bundan başka, borç bakiyelerinin kapatılması işinin, geniş ölçüde, son ikraz mercii olarak hareketi teamülleri icabı tercih eden, işlerin tabii akışında devamlı kaynak sağlayan bir kuruluş olmaktan çok piyasaları likidite ihtiyaçlarına göre destekleyen merkez bankalarının elinde olması hususu E.P.U. nun diğer bir noksanı olarak ileri sürülebilir.

Bu yönden, E.P.U. ve Avrupa Para Anlaşması (E.M.A.) (***) arasındaki görüş farkı dikkate değer. Çünkü, E.M.A. nin temel prensibi uluslararası borçların tasfiyesi işinin piyasalar aracılığı ile yapılmasıdır ki anlaşmanın yürürlüğe girişinden bu yana, önemsiz istisnalarla, uygulanmış gelmiştir.

(*) Hollanda parası.

(**) European Monetary Agreement.

Konvertibiliteden Sonra

Merkez Bankaları işbirliğinde, konvertibiliteye geçişin etkisi, «uluslararası para düzeni»nin işleyişinde, işbirliğinin artması şeklinde olmuş ve bir başka deyişle, merkez bankaları hükümet ajanları gibi değil, bizzat yetkili merciler olarak ortaya çıkmışlardır.

Şurasını da belirtmek isterim ki, bu değişiklik bir «esas» değişikliğinden çok bir «derece» değişikliğidir. İngiltereyi gözönüne alırsak (ki bütün ülkelerde değilse bile, çoğunda aynı değişikliğin olduğundan şüphe etmiyorum), «yüksek otorite» merkez bankalarının tavsiyelerde bulunduğu ve onlar adına hareket ettiği hükümetlerde kalmış olup ilgili hükümet organlarıyla temaslar önceleri olduğu gibi sıklıdır. Fakat, bazı değişmeler de vardır. Taktik insiyatifin tamamen ve stratejik insiyatifin de çoğunun, piyasalarda devamlı şekilde, birlikte iş yapan merkez bankalarında olması III. devrede, merkez bankalarına, verimli teşebbüsler hususunda, 1945 den sonra, hiç karşılaşmadıkları fırsatlar hazırlamıştır.

Yalnız fırsatlar değil, acil ihtiyaçlar da vardı. Çünkü, konvertibilitenin gerçekleştirilmesi, çok iyi biliyoruz ki, uluslararası iktisadi politika bütünü meseleleri çözmüş değildi. En iyi yönü, geniş ölçüde kabule şayan, çözüm yolları bulma imkânının mevcut olduğu bir ortam yaratmış olmasıydı.

Konvertibilitenin gerçekleşmesinden sonra, onunla ve ondan doğan meselelerle (Avrupa para piyasalarının geliştirilmesinden çıkan meseleler dahil) baş etmek zorunda idik. Bir bakıma, savaşın yaralarına katlandıktan sonra yürümesini öğrendiğimiz koltuk değneklerini atmış ve onlar olmaksızın yürümenin güçlükleri ile karşı karşıya kalmıştık.

Konvertibiliteden sonraki ilk 2 yıl, uluslararası kambiyo piyasalarında nisbî bir sükûnetin olduğu bir devredir. Ancak, piyasalar, bir veya daha çok ülkelerin paraları üzerindeki spekülâtif hücumların yahut bunları bir kenara iterek altın esasına geçme teşebbüslerinin, yalnız parası hücumu uğrayan ülke için değil ve fakat intizamlı bir kambiyo sistemi istiyen bütün ülkeler için de önemli olduğunu kavramak zorunda kaldılar. Bu sahada, daha önce dokunduğum merkez bankacılığında samimi temaslar, çok verimli oldu...

Bu meselelerde merkez bankalarının önceden hazırlıklı olamayacakları iddiası vardır; fakat, çoğu defa, meselenin çözümünde ortaya konuluş şeklinin ne derece tesirli olduğu düşünülmez. Başarılmış işler gözönüne alınırsa, bana göre, yapılanlar küçümsenemez. Şüphesiz,

1960 yılı sonlarından bu yana bu sahada bu kadar kısa bir sürede rastlanmayan teşebbüsler yapmıştır ki bunlardan bazı önemlilerini şöylece sıralayabiliriz :

i — (Basle Anlaşmaları ile) 1961 ve 1963 yıllarında, İngiltereye sterlinin maruz kaldığı kısa spekülasyon devrelerinde verilen kısa vadeli krediler. Yine aynı şekilde 1962 yılında Kanadaya ve daha yakın zamanda İtalyaya yapılan yardım.

ii — Londra piyasasında Belçika, Fransa, İtalya, Hollanda, İsviçre, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Almanya Merkez Bankaları tarafından ortaklaşa altın alım satımı için Altın Birliği Anlaşmaları. Altın fiyatındaki değişimleri azaltmağı ve spekülasyona engel olmağı amaç edinen bu anlaşmalar, İngiliz Merkez Bankasının üç ayda bir yayınlanan bülteninin Mart/1964 sayısında anlatılmış bulunmaktadır.

iii — Bazı hallerde B.İ.S.nin de iştirâki ile «Federal Reserve System (*)» ve diğer merkez bankaları arasında karşılıklı kredi kolaylıkları sağlayan kambiyo anlaşmaları. (Bu anlaşmalara «Kambiyo Şebekesi» de denilmektedir.)

Böylece son üç-dört yılda merkez bankaları arasındaki işbirliği bazı yollarda gelişmiştir. Bunların bir kısmı acil bir ihtiyacın karşılanması, diğerleri ise muhtemel durumları gözönüne almıştır. Böylece uluslararası kambiyo düzeni geniş ölçüde kuvvetlendirilmiştir. Merkez bankaları aynı zamanda İ.M.F. nin ve daha bünyevi bir reformun arzuya şayan olup olmadığını araştıran «Onlar» grubunun çalışmalarına da katılmaktadırlar. Yine merkez bankaları faal bir şekilde müşavir sıfatıyla O.E.C.D. nin çalışmalarına da iştirâk ederler. Bu sahada, I.devrenin hükûmetlere müşavirlik etme görevi, tabii olarak, piyasa faaliyetlerinde olduğundan daha barizdir.

Merkez bankacılığının dış yönü konusunu bitirmeden önce merkez bankaları arasındaki işbirliğinde, III. devrede, gelecek bakımından da büyük önemi olan bir gelişmeye dikkatinizi çekmek istiyorum. Merkez bankaları arasında kendi ülkelerinin para politikasına ait çeşitli işlerdeki fikir alışverişini kastediyorum. Bu gelişmeye bellibaşlı bir misâl, Avrupa ortak pazarı (E.E.C.) (***) üyesi ülkelerin para otoriteleri arasında işbirliği hususundaki artan gelişmelerdir. Daha geniş bir coğrafi alanı ilgilendiren örnek ise, çeşitli ülkelerde iskonto haddi üzerindeki tartışmalardır. Uluslararası kısa vadeli fonların (ki yanlış bir

(*) Amerika Birleşik Devletlerinde Merkez Bankaları sistemi.

(**) European Economic Community.

adlandırılışla Euro-dollar piyasası denilen piyasa ile ilgili olanlar gibi) artan hacmi karşısında, kambiyo piyasaları yeniden serbestiye kavuştukça, kararlara bağlanmasa bile, bu sahadaki fikir alışverişleri, kambiyo kurları kaçınılmaz büyük değişikliklere uğramadığı müddetçe, temel olmalıdır. Nitekim, Norman, Strong ve arkadaşları benzeri şartlarda 1925 yılında altın esasına dönüş sırasında bu hususu ortaya koymuşlardır. Bir misâl olmak üzere, bu yıl (1964) Şubat ayında İngilterede reeskont haddi % 4 den % 5 e çıkarılınca, Amerika Birleşik Devletleri Maliye Bakanlığı şöyle bir tebliğ yayınladı :

«Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, İngiliz Merkez Bankası reeskont haddinin bugünkü yükseltilişine yol açan gelişmelerle ilgili olarak sıkı bir fikir alışverişi yapmışlardır. Amerika Birleşik Devletleri karşılıklı menfaatleri - mizi ilgilendiren uluslararası malî gelişmelerin değerlendirilmesinde İngiltere ve diğer ülkelerle fikir alışverişi ve işbirliğine devam edecektir.»

Bu çeşit bir işbirliği, sermaye piyasalarının gittikçe daha çok serbestiye kavuşması ile artan ölçüde kaçınılmaz olmaktadır. Böylesine bir oluşun sağlayacağı faydalar, millî para otoritelerinin kendi ülkele- rindeki iktisadî şartlara göre para politikalarını tesbit serbestisinde bir ölçüde kısıntı yapmaksızın elde edilemez. Bu kısıntı, kısa vadeli ikraz piyasaları için şüphesiz daha da ciddidir. Uzun vadeli fonların maliye- tine bağlı olarak dış mütalaâlar bu sahada daha az önemlidir. Böylece, dikkatlerin merkez bankalarının faiz haddinin seviyesinden çok bünye- sine çekilmiş olması şaşırtıcı değildir: Şayet, kısa ve uzun vadeli kre- diler üzerinde iç ve dış görüşler farklı olursa, ne olacaktır? Benzeri so- rular, «borç yönetimi» meselesini teşkil etmektedir ki, bu hususu, Rad-cliffe Komitesi... «Merkez bankalarının dahildeki temel görevi» addet-mektedir (Parag. 982). Konferansımın son bölümünü ayırdığım «içdeki merkez bankacılığı» meselelerinde özellikle bu husus üzerinde duraca- ğım.

2) Millî Ekonomi Üzerindeki Tesirleri Açısından Merkez Bankacılığı

Bu konuda ortaya koyacağım meseleler bizatihi merkez bankacılı- ğındaki gelişmelerin bir faidesidir. Çünkü, 1920 yıllarının klasik zihni- yetine göre, merkez bankacılığının temel işi kısa vadeli para piyasası idi ve bu piyasada, para politikasından beklenen herşey reeskont haddi ve açık para piyasası usulleriyle sağlanabilecekti. Bu fikri destekliyen- ler hala da az değildir, ancak, son söylediğimden başka daha birçok sebeplerle, para piyasalarını bir ucundan tahdit ve tecrit teşebbüsü ar- tan ölçüde terkedilmiştir.

Başka ülkelerde değilse bile, İngilterede merkez bankacılığı faali-

yet sahasının genişlemesi temayülü için bir diğer sebep, son 20 yılda hükümetlerin iktisadi alandaki faaliyetlerinin büyük nisbette artışına muvazi olarak doğan bütçe açıklarının devamlı şekilde borçlarla kapatılması hususudur. Sözü edilen borçlanma, özel sektörün müstahsil alanlardaki yatırımlarının bir benzeri olarak, borçlanmaların müstahsil amaçlarda kullanıldığı ileri sürülmek suretiyle, oldukça iyi bir şekilde savunulmuştur. Bu gelişme, İngilterenin milli borçlarında 1927-1937 yılları arasındaki % 3 artışa karşılık, 1953-1963 yılları arasında % 14 ün üzerinde bir artışla kendini gösteriyor.

Bu unsurun yan etkilerini araştırmadan önce, konferansında dokunduğum çoğu meselelerin aksine düşünce ve uygulamada bu sahadaki inkişaflar kolay olmamıştır. Amerika Birleşik Devletleri ve İngilterede 1945 den bu yana, bu sahadaki tutumda, gerek amaçlarda, gerekse yollarda, büyük değişiklikler olmuştur. Öte yandan, bu iki ülke çok gelişmiş para ve sermaye piyasaları ile açık piyasa muameleleri için en elverişli ortamı teşkil ediyorlardı.

İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerindeki tutum değişikliği kısaca şöyle özetlenebilir: Bu değişiklikler, kısa süre için daha çok metodlarda, uzun süre için ise gayelerde olmuştur. Bunları şimdi sırası ile inceleyelim.

Para Arzı ve Kısa Vadeli Kredi Faiz Haddi

Önce de belirttiğim gibi, hemen savaş sonrası yılları dışında, kısa vadeli kredi piyasası politikasının amaçları, geniş ölçüde tartışılmış değildir. Temel mesele, kredilerin, özellikle banka kredilerinin hacmini ve fiyatını iktisat politikasının daha geniş amaçlarına yardım edecek şekilde etkilemek olmuştur. Bellibaşlı problem bu amaca nasıl varılabileceği hususu idi: Banka ihtiyatlarının hacmine tesir eden piyasa muameleleri yoluyla mı, yoksa, daha direkt olarak banka likiditeleri üzerine konulacak kontrollerle mi? Bu açıdan, her ne kadar bugün aşırı uçlardan ortaya doğru gelmiş olmakla birlikte, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinde inkişaflar birbirine zıt yönlerde olmuş görünmektedir.

İki ülkenin I. devredeki durumları gözönüne alınırsa çok farklı noktalardan hareket ettikleri anlaşılır. Değişen rezerv karşılıkları İngilterede bilinmiyordu. Fakat, Amerikada 1948-1949 yıllarında ihya edildi ve şiddetle kullanıldı. Bu yıllarda, vadesiz mevduatlarına nisbetle merkezi rezerv sistemine dahil bankalardan talep edilen karşılıklar sekiz defa -ki üçü yükseliş yönünde olmuştur- değiştirildi. İkinci devre içinde bu usul daha seyrek kullanılmış olup 1951-1958 yılları arasında, biri artış yönünde olmak üzere, sadece dokuz değişiklik olmuştur ve 1919 dan

1963 yılı sonuna kadar ise her ikisi de düşürme yönünde yalnız iki değışiklik yapılmıştır.

Amerikada bu usule daha az güvenilmeye gidilirken İngilterede, ilk defa olarak, olayların zorlamasıyla, banka likiditeleri üzerinde piyasa dışı tedbirlere doğru kaydık. Önce de belirttiğim gibi artan resmî borçların finansmanı ve süresi dolan borçların yenilenmesi problemi ile karşı karşıya geldik. İki çeşit muamelenin hacmi her yıl 1500 milyon sterline balığ olmaktadır ve 1950 yılının enflasyonist ortamında menkul kıymetler piyasasında çoğu kere arzuladığımız kadar uzun vadeli borç para bulmak zordu. Geniş ölçüdeki kısa vadeli borçlanma, tabii olarak, öyle bir durum yaratmıştır ki, bu durumda, banka kredilerinin artışı frenlemede, banka likiditelerini kontrole yarayan klasik usuller yetersiz kalmıştır. Bu şartlar altında, 1958 yılı Temmuzunda, «özel karşılıklar plânı» ilân edildi. Bu plâna göre, Londra Mevduat Bankaları ile İskoçya Bankalarının derhal istenebilir borçlarına göre gerekli asgari likiditelerinin dışında, mevduatlarına göre belirli bir karşılığı merkez bankasına yatırmaları istenebilecek idi. 1960-1961 yıllarında (% 1 oranında) üç talepten sonra 1962 yılında bir talepte bulunulmadı. Bu asgari likitide karşılığı yakın zamanda % 30 dan % 28 e düşürülmüştür.

Uzun Vadeli Kredi Faiz Haddi

Uzun vadeli kredi piyasasına gelince, bu piyasada, Amerika ve İngilteredeki gelişmeler çok daha muvazi yürümüştür. Birinci devre içinde fikirler daha çok uzun vadeli kredi faiz haddinin sıkı bir kontrolünden yana idi. Bu durumda Keynes ve iktisatta onun ardından gidenlerin muhtemelen etkisi olmuştur. Ancak, muhakkak ki, mali politika güdümünde kazanılan teknik tecrübenin sağladığı güven hissini bu husustaki payı çok daha fazladır.

Her ne kadar, İngilterede uzun vade faiz hadlerini, 1947 yılından önce indirildiği düşük seviyede tutmanın mahzurları ve Amerikada dondurulmuş tahvil fiyatlarının para politikası üzerinde baskısı, her ikisi de, şiddetli tepkiler doğurdu. İkinci devrede Amerikada, önce sözünü ettiğimiz klasik görüşün geliştirilmiş bir şekil olarak, «yalnız borç senetleri» politikası hakim oldu. Çeşitli sebeplere, hudutları kesinlikle belli olmasa da, İngilterede para politikasında bir değışiklik meydana geldi. Biz süresi dolmuş borçlarla uğraşmağa devam ettik ve durumumuzu uzun vade faiz haddinin yeniden geniş ölçüde piyasa şartlarıyla tayinine imkân verecek şekilde ayarladık.

III. devre her iki ülkede klasik görüşlerden kısmi bir ayrılmaya yol açtı. Görüş değışikliği Amerikada, 1961 Şubatında Federal Reserve

System'in Açık Piyasa Muameleleri Müdürü tarafından resmen ilân edildi. (Federal Reserve Mecmuası 1961, P. 165) Bizim istikrarlı görüşümüzde değişen taraf, tebliğlerimizde izlenebilir. 1957 yılında Radcliffe Komitesinde şöyle demiştik :

«Genel amacımız menkul kıymetler borsasında intizamlı bir piyasa sağlamaktır. Arızı olarak kararsızlık veya dalgalanmalara yol açan gelişmeler olursa, Banka, geçici olarak, yol göstermek ve tanzim etmek için piyasaya girer, fakat piyasaya belirli şu veya bu yönü vermek için ısrar etmek gencl politikamız değildir (q. 1762).

Bu görüşün, halen de, ana hatlarıyla bankanın görüşü olduğu kanaatındayım. Ancak, daha geniş müdahale ve uzun vade faiz hadlerinin daha gayeli değiştirilmesi yönünde değişmeler olmuştur. Buna delil olarak, Radcliffe Komitesinin sonraki toplantısında, 1958 yılı sonlarına doğru, bankanın Emisyon Müdürü sıfatiyle, bankanın bono fiyatlarının yükselmesini tutma meylinde olduğunu ve «..... bu tutuşun, önceki devrelere göre, çok daha titizlikle uygulandığını (q. 11919) belirtmiştim. Şimdi genel olarak, eskisine göre, uygunsuz, sür'atli piyasa hareketlerini tanzim etmeğe daha arzuluyuz ve elverişli şartlarda, piyasaya, onu götürmek istediğimiz yönde işaret veriyoruz.

Şayet konuyu daha uzun devrede gözlersek, bugünkü durum savaş arası yıllarının an'anevi anlayışından, şayet çok sert değilse bile, kesin bir ayrılışı ifade eder. O zamanlar, uzun vade faiz nisbetleri üzerinde az da olsa doğrudan tesir merkez bankasının hiç de işi sayılmazdı. Kısa vadeli kredi piyasasının kontrolundan her çeşit piyasaya tesir etmeğe doğru olan bu değişikliğin izahını ararsak, sanırım iki sebep ayrabiliriz.

İlk olarak, iç para politikası gözönüne alınırsa, para politikası üzerinde daha önce sözünü ettiğim tartışmanın bir kısmı olarak yalnız kısa vade faiz hadlerinin kontrolunun, iktisadî faaliyeti etkilemeğe yeterli olduğu görüşüne karşı bir tepki mevcuttur. Bu şüphe, önce saklı idi. Ancak, Radcliffe Komitesi tarafından şumullü olarak aşağıda belirtildiği gibi açıklandı :

«... kısa vade faizlerini genel iktisadî durum üzerinde kayda değer bir etki yapmaksızın, yükseltmek veya indirmek mümkündür.» (Parag. 500)

İkincisi, önce de belirttiğimiz gibi, sulh zamanları için yeni bir olay olarak, hükümetin devamlı ve geniş şekilde borçlanma ihtiyacı bir mesele şeklinde ortaya çıktı. Bir bakıma, bu, merkez bankasının bütün faiz hadlerinin bünyesi üzerindeki yetkisini artırdı. Biz şimdi, 1930 yıllarında iktisatçıları (özellikle Keynesi) düşündürmüş bulunan, bono-

ların satışı için yeterli imkânların var olup olmadığı hususunda bir endişe duymuyoruz. Fakat, yeni şartlar yeni güçlükler getiriyor. İşaret ettiğim gibi, biz halen, Hükümetin elverişli şartlarla borçlanması ve süresi gelen borçlarının yenilenmesi meseleleriyle uğraşmaktayız. Resmi tahvil alım satımlarıyla uğraşma sorumluluğunda olan kişiler için, bu şartlar altında uzun vadeli faiz hadlerinde ufak bir düşüşü denemeden önce çok dikkatle düşünmek lâzımdır. Çünkü bu piyasa kazançlar ve fiyatların inkişafına ait değişen ümitlere bağlı olarak, çok hassastır ve fiyatlar bir defa düşerse, yeniden düşebilir. Denenebilecek tek şey, piyasayı gittiği yolda veya gitmek istediği yolda götürmek, yahut piyasanın gidişini yavaşlatmağa çalışmaktır. Merkez Bankası için inkişaf yönünü bizzat kararlaştırmak başka birşeydir. Çünkü, sermaye kazanç ve kayıplarının çoğu kere cari gelirler kadar önemli olduğu bir piyasada fiyatlardaki düşüşün (kazançlardaki artışın) talebi artıracığı şeklindeki genel iktisadi kurala, güvenilemez. Çoğu defa, merkez bankasının kazançları veya amme borçlarının vade yapısını ayarlayabileceği ve fakat her ikisini birden gerçekleştiremeyeceği ifade edilmiştir. Tatbikatta, diğeri bahasına bir gayeyi takip etmeğe imkân olmaz. Şüphesiz, son denememizde ikisini dengede tutmak zaruri olmuştur. Fakat, böyle hareket etmekle bir piyasaya ancak yol gösterilebileceğini, yoksa güdülemeyeceğini biliyorduk.

Her ne kadar, hiçbir şekilde, her zaman için doğru bir cevap olduğunu düşünmemekle birlikte, merkez bankaları arasındaki işbirliğinin bugün son şekline ulaşmış bulunduğunu sanıyorum. I.devremizden III. devremize kadarki incelememiz, bize merkez bankalarının IV. veya daha sonraki devrelerde ne gibi durumlarla karşılaşacakları veya ortaya çıkacak meselelere nasıl çare bulacakları hususunda teferruatlı bir fikir veremez. Geçmişteki olaylar, bazı kalıplara uydurulabilir; fakat gelecekte benzeri olaylar umulmadık ve beklenmedik şekillerde karışık olarak görünebilir ki merkez bankacılığının büyük cazibesi de işte buradadır.

BANKALAR ARASI ÇEK VE TAKAS MUAMELELERİ

Cavit ERTAN
(T. İş Bankası A.Ş. İstihbarat
Müdür Muavini)

Bankalar kendilerine tevdi edilen, aynı şehir dahilindeki başka bankalar üzerine keşideli çekleri nakit makamına kabul ederek, bilâhare bedelini tahsil ederler.

Aylık yekûnları milyarlarca bâliğ olan bu kabil çeklerin nisbeten cüz'i bir kısmı nakit ihtiyacı veya alâkalı bankanın Takas Odasına dahil bulunmaması gibi sebeplerle doğrudan doğruya muhatap bankaya ibraz edilmekte ise de, geri kalan büyük kısmı Ticaret Kanununun 710. maddesinde de derpiş edildiği üzere Takas Odalarına götürülmekte ve takasa tâbi tutulmaktadır.

Bu yazıda, sözü geçen çeklerin bankaca kabulü ve provizyon mevzuu, takas muameleleri ve muhasebe kayıtları üzerinde durulacaktır.

Çeklerin Bankaca Para Yerine Kabulü

Çeklerin bankalara nakit makamına ciro ve tevdi edilmesi ekseriya mezkûr çek bedellerini bankadaki alacaklı veya borçlu cari hesaplara yatırmak, senet ödemek, yapılacak havale bedelini karşılamak, açtırılan akreditif için karşılık tesis etmek, döviz satınalmak, maliyenin vergi karşılığı olarak kabul ettiği çekleri hesaplarına geçirmek v.s. gibi sebeplere istinat eder.

Takas Odasının bulunduğu İstanbul, Ankara ve İzmir şehirlerinde hemen her bankanın başlıca büyük ve merkezî şubeleri Odaya kayıtlıdır, diğer şubeler takas edilecek çekleri bu şubelere gönderirler.

Tahsil olunacak çeklerin kabulünde önemli husus, bunların karşı bankalardan provizyonlarının alınması ve takas veya tahsillerinden evvel bedellerinin ödenip ödenmemesi mevzuudur.

Mezkûr çeklerin, bankalar, pek maruf firmalar veya hususî müsaadeli müşterilerden gayrisına provizyonları alınmadan ödenmemesi esastır. Ancak, halen tatbikatta bu nev'i çeklerden provizyon alınmayanlar belki de üçte ikiden de fazla bir nisbette bulunmaktadır ve bunların bedelleri ya alâkalı müşteriye ödenmekte veya takas veya tahsilden evvel ödenmemek üzere, hesaba geçirilmektedir. Ödenen çekler için müşterinin ödeyen banka nezdindeki hesap bakiyesinin müsait olduğu nazarı itibara alınmış olsa bile bu hesaplardan bir blokaaj yapılması halen usulden değildir. Diğer taraftan hesaba geçirilip tahsilinden evvel bedeli ödenmeyen çekler de hesaptan diğer bankalara veya aynı bankanın diğer şubelerine provizyon verirken bakiyeye dahil addedildiklerinden, netice itibariyle ödenmiş de olabilirler. Bu suretle provizyonu alınmamış çekler üzerinden provizyon verilmesi gibi, normal sayılamıyacak bir durum ortaya çıkmaktadır.

Provizyonu alınan çeklere gelince: Bunlar dahi tamamiyle emniyet verici bir durumda değildirler. Halen kanunî mevzuatın ve cezaî hükümlerin kifayetsiz bulunduğu karşılıksız çeklere karşı bankalar arasında bir anlaşma ve muamele birliği de teessüs etmemiştir. Bir kısım bankaların, verdiği provizyonları cari hesap bakiyelerinden tenzil ederek başka bir hesapta tutmalarına mukabil, bazı bankalar henüz böyle bir tenzil ameliyesi yapmamaktadırlar. Diğer taraftan telefonla verilen çek provizyonları ayrı bir hesapta bloke tutulmuş olsa bile veren bankayı bir taahhüt altına sokmıyacağı gibi, bu banka ibraz müddeti içersinde dahi müşterisi olan keşidecinin çeki iptal ettiğine dair vereceği talimatı yerine getirebilecek durumdadır. Keza karşılık teşkil eden alacağı haciz konulması veya keşidecinin iflâs etmesi ile de çek karşılıksız kalabilir ve ödenmeyebilir.

Hali hazır durumda, nakit yerine kabul edilen çeklerden bilhassa provizyon alınmayanların, takas veya tahsillerinden evvel ödenmesi veya bunlar üzerinden provizyon verilmesi pek sağlam ve güvenilir bir muamele değildir.

Suiniyet sahibi veya vaziyeti sıkışmış bazı kimseler tarafından bir bankaya ciro ve bedeli tahsil edilen karşılıksız çeklerin başka bir banka veya bankalara tevdi edilen aynı mahiyetteki çeklerle karşılanması ve buna bilmiyerek veya bilerek alet olan alâkalılar tarafından, karşılık bulunmadığı halde provizyon verilmesi, karşılık tesisine kadar çeklerin takasa gönderilmeyip -idare edilmesi- veya takastan gelen karşılıksız çeklerin hesaba geçirilmeden alıkonulması gibi şekil ve suretlerde yapılan muhtelif suistimaller görülmüştür.

Çeklerin kabulünde provizyon mevzuundan gayrı yer alan diğer teknik muameleler, ezcumle, bunların alındıkça teker teker günlük bir bordroya ve başka bankalara provizyonu verilen çeklerin de ayrı bir bordroya kaydedilmesidir. Aşağıda da görüleceği veçhile, çekler bu bordrolar üzerinden «Senedat Cüzdanı» veya «Tediye Emirleri» hesaplarına geçirilir.

Birinci bordroya takastan iade edilen veya o gün takasa gitmeyip nakten de tahsil edilmemiş olan çekler aynı gün alınmış çekler gibi dahil edilir, keza bankanın diğer şubelerinden gelen çekler de bu bordroya kaydedilir.

Çeklerin Takas Odasına İbrazı

Başka bankalar üzerine kabul edilen çeklerden nakten tahsiline lüzum görülenlerle, Takas Odasına dahil olmayan bankalara ait bulunanlar hariç hepsi ertesi gün öğleden evvel Takas Bordrosu denilen ayrı bir bordroya kaydedilerek bankanın takas memuru tarafından Takas Odasına götürülür. Bordroya o sabah yeni alınan çekler de dahil edilir.

Takas Odasının öğleden evvelki seansında Odaya dahil bankalar tarafından götürülen çekler karşılanır ve her bankanın vereceği çeklerle alacağı çekler arasındaki fark ile borçlu kalan bankanın Merkez Bankasındaki hesabında karşılığının bulunup bulunmadığı tesbit edilerek çekler muhatap bankalar takas memuruna teslim edilir. Her bankanın leh veya aleyhteki kat'i takas farkı Merkez Bankasındaki hesabına borç veya alacak verilecektir.

Bankaya getirilen çeklerin ait olduğu hesaplarda karşılığının bulunup bulunmadığı tesbit edilir ve bankanın diğer şubeleri üzerine keşideli olanların da karşılıkları telefonla bu şubelerden sorulur, provizyon alınır.

Karşılığı olmayan çeklerle, üzerinde imza, meblâğ, vâde v.s. bakımlardan maddi bir eksiklik, yanlışlık görülenler tefrik edilerek bunlar Takas Odasının öğleden sonraki, ikinci seansında memur tarafından ilgili bankaların memurlarına iade edilir ve onların da bu gibi iadeleri varsa kendilerinden geri alınır. İadeler ekseriya karşılıksızlık dayısıyla vuku bulmaktadır. Eksikler tamamlanmış veya karşılık tesis edilmiş ise, ertesi gün bu çekler tekrar götürüldüğünde takas edilirler. Cumartesinden gayrı her gün Takas Odasında muamele yapılır.

Her günlük muameleler içersinde bilhassa, karşılıksızlık dolayısıyla takastan iade edilen çeklerle, nakten tahsil edilmek üzere ayrılıp takasa konulmayan veya geç konulan çeklerin akibetinin ilgililerce takibi lâzımdır.

Bankalar aleyhlerine çıkacak takas farklarını vermiş oldukları provizyonlar ve aldıkları çeklere göre az çok evvelden kestirip Merkez Bankası nezdindeki hesapları müsait değilse karşılık temin edebilirler. Hususi bir tedbire ihtiyaç gösteren pek büyük meblâğlı çekler için keşidecisinin bankaya zamanında haber vermesi üzerine, hesaptan karşılık bloke edilir ve banka bilfarz 2-3 milyon liralık olan böyle bir çekin Takas Odasında kendisine ibraz edileceğini evvelden bilmiş ve ona göre para temini hususunda tedbirini almış olur. Borçlu durumda olan bankaların bazan bu borcu karşılamak üzere müşterilerinden çek alarak takasa koydukları da görülür.

Muhasebe Kayıtları

Bankanın alacaklı cari hesaplar üzerine kabul ettiği 300.000 liralık çeki Takas Odasına götürdüğünü ve oradan da 500.000 liralık çek aldığını ve 200.000 liralık takas farkı olduğunu kabul ederek, buna göre muhasebe maddelerini aşağıda gösterelim :

Çeklerin para yerine alınışı :

Kasa	300.000	
	Mevduat ve Cari Hesaplar	300.000
Akşam üzeri kesilecek fiş		
Senedat Cüzdanı		
	300.000	
Tahsil Olunacak Çekler		
	Kasa	300.000

Başka bankaların üzerimize aldığı çekler için verilen provizyonların teker teker kesilecek fişlerle alâkalı müşteri hesabına ve bordro mucibi kesilecek fişle de Tediye Emirleri — Ödenecek Senetler hesabına geçirilişi :

Mevduat ve Cari Hesaplar	500.000	
	Tediye Emirleri	
		500.000
	Ödenecek Senetler	

Takas dolayısıyla yapılacak kayıtlar :

Çeklerin Muvakkat ve Mutavassıt Hesaplardan geçirilişi :

Muvakkat ve Mutavassıt H.		300.000	
Takas Hesabı	Takas Farkı :	200.000	
	Kasa		500.000
Kasa		500.000	
	Muvakkat ve Mutavassıt Hes.		
			500.000
	Takas Hesabı		

Tahsil olunacak çekler hesabının kapanması ve takas farkının ödenmesi :

Kasa	300.000	
	<u>Senedat Cüzdanı</u>	
	Tahsil Olunacak Çekler	300.000
Kasa	200.000	
	T.C. Merkez Bankası	200.000

Diğer bankalardan gelen çekler için kesilecek fişle Tediye Emirleri hesabının kapanması :

Tediye Emirleri		
	<u>Ödenecek Senetler</u>	500.000
	Kasa	500.000

Merkez şubeye bilfarz 250.000 liralık çek gönderip mukabilinde 350.000 liralık takas çeki alan şubenin yapacağı muhasebe kayıtları:

Çeklerin para yerine alması :

Kasa	250.000	
	Mevduat ve Cari Hesaplar	250.000
Senedat Cüzdanı		
	<u>Tahsil Olunacak Çekler</u>	250.000
	Kasa	250.000

Diğer bankaların kabul ettiği çekler için provizyon verilmesi :

Mevduat ve Cari Hesaplar	350.000	
	Tediye Emirleri	
	<u>Ödenecek Senetler</u>	350.000

Alınan çeklerin akşam üzeri takas için merkez şubeye gönderilmesi :

Kasa	250.000	
	<u>Senedat Cüzdanı</u>	
	Tahsil Olunacak Çekler	250.000
Şubeler TL.		
	<u>..... Şubesi</u>	250.000
	Kasa	250.000

Takastan alınan çeklerle Tediye Emirleri hesabının kapanması :

Kasa	350.000	
	<u>Şubeler TL.</u>	
 Şubesi	350.000

Tediye Emirleri

Ödenecek Senetler

350.000

Kasa

350.000

Şube kendisine isabet eden takas farkı dolayısıyla merkez şubeye 100.000 TL. daha fazla borçlanmıştır.

*
*

**REKLAMINIZI
GAZETE VE DERGİLERLE
DEĞERLENDİRİN!**

BASIN İLAN KURUMU

**YURT İÇİ VE YURT DIŞI REKLÂMLARINIZ İÇİN
HİZMETİNİZDEDİR.**

Genel Müdürlük

Cağaloğlu, Türkocağı Caddesi No. 1
İstanbul

Telefon : 27 66 00 - 27 66 01

Telgraf adresi : BASINKURUMU

YATIRIMLAR İÇİN LÜZUMLU FİNANSMAN KAYNAKLARININ MİLLETLERARASI FİNANSMAN MÜESSESELERİNDEN TEMİN YOLLARI

Alparslan ALAGÖZ - Nejat GÜLEN
(Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
Malî Tahlil Müşavirleri)

VII — Projelerin Hazırlanış ve Sunuluş Usul ve Tekniği

Zamanımızda zihinleri meşgul eden en önemli konulardan biri de iktisadi kalkınmadır. Yapılacak yatırımların miktar ve mahiyeti ile iktisadi kalkınma arasında büyük ilişki olduğu bilinen bir gerçektir.

Yatırımın ne olduğunu burada tarife çalışacak değiliz. Ancak milli gelirden artış sağlayacak her sabit kıymetin ekonomiyeye ilâvesinin bir yatırım olarak kabul edilebileceği söylenebilir. Bu noktadan hareket edildiği takdirde yatırımları esas itibarile iki bölüme ayırmak mümkündür:

- 1 — Gelir doğuran yatırımlar
(Revenue producing projects)
- 2 — Gelir doğurmayan veya milli gelirden vasıtalı bir şekilde artış sağlayan enfastrük yatırımlar
(Non-revenue producing projects)

İkinci katagoriye giren yatırımlar umumiyetle Devlet tarafından gerçekleştirilmekte olup bu tip projelerin hazırlanış ve finansmanı konumuz dışında bulunmaktadır.

Birinci katagoriye dahil yatırımlar ise umumiyetle özel sektörün faaliyet konusuna giren projeler olup aşağıdaki yatırım sahalarını içine alır.

- a — İmalât Sanayii,
- b — Madencilik,
- c — Ziraat,

- d — Turizm,
- e — Nakliye,
- f — Sair

İncelememize esas olarak münhasıran imalât sanayiini almış bulunuyoruz. Diğerleri hususiyetleri dolayısıyla mevzuumuz dışındadır.

İmalât sanayiinden aşağıdaki sanayii grupları kastedilmektedir.

«Gıda maddeleri, içki, mensucat, giyim eşyası ve hazır elbise, kereste ve tahta mamûlleri, sellüloz sanayii, matbaacılık ve neşriyat, deri ve mamûlleri, kauçuk, taş-toprak, cam ve çini sanayii, izabe sanayii, madenî eşya, makine imalâtı, nakliye vasıtaları imalâtı vs.»

Yukarıdaki sanayi gruplarına dahil yatırımların finansmanı için ister millî ister beynelmilel finansman müesseselerine yapılacak müracaatlarda temel olarak 3 hususun cevaplandırılması istenilmektedir.

A — Ekonomik Sualler

Yapılacak yatırım neticesi elde edilecek mal ve hizmetlere ihtiyaç var mıdır? Diğer bir deyimle, yatırım konusu mamûllerin satışı mümkün olacak mıdır? Bu yatırım sayesinde memlekete döviz kazandırılacak mıdır?

Gayrisafi millî hasılâda veya millî gelirden ne ölçüde bir artış husule gelecektir.

B — Teknik Sualler

Yatırım konusu malların imalâtında takib edilecek istihsal prosesi nedir? Teknolojik gelişmelere uygun mudur? Projenin teknik bakımdan realize edilmesi mümkün müdür? Dış teknik yardıma ihtiyaç var mıdır?

C — Malî Sualler

Yatırımın realize edilebilmesi için ne miktar paraya ihtiyaç vardır? Bu paranın ne kadarı dahili ve öz kaynaklardan temin edilecektir, ne miktarı kredi şeklinde sağlanacaktır?

Yatırımın mahallî para ve döviz olarak ayırımı nedir? Yatırımın sağlıyacağı yıllık gelir bu miktardaki bir para yatırımını şayanı kabul gösterebilir mi, yatırım, bu işe tahsis edilecek sermayeye degecek midir?

Finansman müesseseleri tarafından büyük bir titizlikle enine ve

boyuna gayet müfredatlı olarak yapılan incelemeler bu üç esas üzerinde toplanmaktadır.

Biz aşağıdaki izahlarımızda bu 3 esası sırasıyla ele alarak Dünya Bankası camiası standartlarına göre yatırım ile ilgili bir projenin ne şekilde hazırlanıp sunulabileceğini, imkân nisbetinde ve ana hatları itibariyle açıklamağa çalışacağız.

Kredi talebinde bulunan müessese ya hâli faaliyette olan bir teşebbüstür yahut da kurulması düşünülen bir şirket mevzuubahistir.

Faaliyette bulunan bir teşebbüsün kredi talebinde bulunması halinde gayet tabii olarak geçmiş ve hâli hazır mâli durumu ile işletme faaliyeti neticelerinin finansman müessesesini tatmin edecek bir şekilde açıklanması gerekir.

Netice olarak bu konudaki müracaatlarda üç unsurun bulunması icapettiği ileri sürülebilir.

- I — Umumî mahiyetteki bilgiler,
- II — Geçmiş ve hâlihazır faaliyet neticeleri ile mâli durum hakkında izahat,
- III — Yatırımın mahiyeti (esas proje).

Yukarıda da işaret edildiği üzere esas projenin sunuluşunda projenin iktisadi bakımdan incelenmesi, teknik hususların açıklanması ve mali meselelerin halli önem kazanır.

I — Umumî mahiyetteki bilgiler

- 1 — Kredi isteyen'in adı, soyadı veya ünvanı,
- 2 — Kredi mevzuu projenin kısaca tarifi,
- 3 — Talep edilen kredi tutarı (para cinslerine göre)
- 4 — Teşebbüsün kuruluş tarihi, hukukî statüsü (statünün bir suretinin eklenmesi lâzımdır),
- 5 — Teşebbüsün kısaca tarihi, tekâmülü, halihazır duruma gelene kadar geçen önemli safhalar,
- 6 — Ortaklar ve sermaye hisseleri.

II — Geçmiş ve halihazır faaliyet neticeleri ile mâli durum hakkında izahat

A — Faaliyet Neticeleri

1 — Satışlar

- a — Son 3 veya 5 yıl için satışların mikdar ve tutarı. Belli başlı mamûller veya mamûl sınıfları ayrı ayrı gösterilmeli, iade iptaller bilhassa belirtilmelidir.

- b — Son 3 veya 5 yıl için yıllar itibariyle yerli sanayii mamûl-leri ile ithal mallarının satış durumuna göre teşebbüsün umumî satışdaki hissesinin nisbeti,
- c — Yıllar itibariyle belli başlı ihracat satışlarının mikdarı,
- d — Her yıl sonu itibariyle karşılanamamış olan siparişlerin tutarı,
- e — Teşebbüsün belli başlı rakipleri kimlerdir? Bu rakiplerin tahmini yıllık satışları ne kadardır, piyasadaki hisseleri nedir? Mamûllerin kalitesi nasıldır?
- f — Dahili ve harici piyasadaki tevzi sisteminin açıklanması,
aa. Satışların toptancı, perakendeci ve müstehlikler itibariyle nisbeti,
bb. Ödeme, iskonto ve komisyon şartları nasıldır?
cc. Son yıl satışlarının nihai kullanılış yerlerine göre müfredatı,
dd. Son 3-5 yıl içinde satış ve tevzi metodunda meydana gelen belli başlı değişiklikler nelerdir?
- g — Belli başlı mamûllerin fabrika, toptancı ve perakende satış fiatları, ithal ve ihraç fiatları,
- h — Fiatlar ve pazarın devlet veya herhangi bir birliğin kontrolü altında olup olmadığının açıklanması, şirketin pazarına tesir edebilecek tarifelerin olup olmadığı, şirketin bir hak veya imtiyaza sahip olup olmadığı,
- i — Mühim satış mukaveleleri ve özellikleri ile mevsimlik satış ve alacaklardaki temevvüçler.

2 — İstihsal

- a. Fabrikanın yeri, arazi durumu, binaların adedi ve mahiyeti (Plânlar ve haritalar eklenmelidir),
- b. İstihsal unsurlarının müfredatı (Tesisatın kuruluş tarihi, belli başlı makinelerin yıllık kapasitesi, mamûllerin spesifikasyonları),
- c. Enerji, su ve yakıt mevzuunda bilgiler,
- d. Fabrika dahilinde ve fabrikaya kadar olan nakliye durumu,
- e. Fabrikanın yerinin ham madde, enerji, işçi ve pazarlama sahalarına yapılacak nakliyat bakımından avantaj ve dezavantajı,

- f. Kiralanmış makine, tesis var mıdır? Tesisin üzerinde haklar var mıdır? Başkalarından alınmış haklardan istifade edilmekte midir?
- g. İmalât tekniğinin tarif ve tasviri. Malzeme, enerji akım ve muvazenesi, yedek parça kullanılışı vs.
- h. Her ünite başına son yılın istihsal maliyeti :

Net satış fiatı	xxx
Satılan mal maliyeti :	
Ham madde	x
Direk işçilik	x
Diğer direk istihsal ve masrafları	x
Endirek işçilik ve imâl masrafı	x
Amortisman	x
	<hr/>
Toplam	— xxx
	<hr/>
İmâl maliyeti	xxx
	<hr/> <hr/>

3 — Ham madde, yarı mamûl, mamûl madde stokları

- a — Son 3-5 yıl zarfında kullanılan belli başlı ham mad-
denin toplam maliyeti ve ünite maliyet fiatları,
- b — Mübayaatın nerelerden yapıldığı,
- c — Mübayaaya politikası, metotları, uzun vadeli müba-
ya bağlantıları hakkında izahat, mübayattaki mev-
simlik temevvüçler ve mübayaaya edilen şeylerin öde-
me şartları,
- d — Son bilânçoya göre belli başlı envanter kalemlerinin
mikdarı, defter kıymeti ve tahmini piyasa kıymeti,
- e — Şayet varsa satılamadığı için bozulmuş olan en -
vanter mallarının mikdar ve nisbeti,
- f — Ham madde mevzuunda hükûmetin ithalâta veya
dahili piyasaya bir tesiri olup olmadığının belirtil-
mesi,

4 — İdare ve idareciler

- a — İdarecilerin listesi :

(Adı - soyadı, yaşı, şirkette ve daha evvel çalıştığı yerlerdeki çalışma süresi, tatbik edilen teşvik ve ik-
ramiye metodu, idarecilerin şirketteki hissesi, dı-
şardaki işlerle belli başlı rabıtası),

- b — Şirketin dahili organizasyonu, bölümler ve kısım-
lar. (Organizasyon şeması ilâştirilmelidir),

5 — İşçilik durumu

Kalifiye olan ve olmıyan işçi adedi, kurs geçirenler ve geçirmesi gerekenlerin mikdarı, mükâfat sistemi, kâra iştirâk vesair plânlar, grev durumu, sendikacılığın durumu ve tesisleri, meslek hastalığı ve kazaları, işçilikle ilgili kanûnî mevzuat.

B — Mali durum hakkında bilgiler

- 1 — Son 3-5 yılın yıllık mali durum raporlarının sureti,
- 2 — Aşağıdaki numunelere uygun şekilde tanzim olunacak son 3 veya 5 yıllık bilânço, kâr-zarar hesabı, ihtiyat ve rezervler tablosu,
- 3 — Aşağıdaki numuneye uygun son 3 veya 5 yıllık nakit akımı tablosu,
- 4 — Murakıp ve yeminli hesap uzmanı raporlarının sureti, yeminli hesap uzmanının kişiliği hakkında izahat,
- 5 — Alınmış olan uzun vadeli krediler hakkında izahat (tutar, vade, faiz nisbeti, şartlar vs.)
- 6 — Mevcut ipotekler hakkında izahat,
- 7 — İşletme sermayesinin muhafazası, borçlanma, sabit kıymet yatırımı için yapılmış ve temettü tevziine tahdit koyan veya bazı şartlar ileri süren her türlü mukavele hakkında izahat,
- 8 — Kısa vadeli krediler. Son bilânçooya göre kısa vadeli kredilerin müfredatı ve mahiyeti hakkında izahat,
- 9 — Şarta muallak borçlar varsa, mahiyeti ve izahı,
- 10 — Sermaye durumu hakkında izahat, (hisse senetlerinin mahiyeti ve durumu hakkında geniş izahat gereklidir)
- 11 — Yeniden değerlendirme sebebiyle bir kıymet artışı olup olmadığı,
- 12 — İhtiyatların mahiyeti ve tahsis yerleri,
- 13 — Şirketin amortisman politikası,
- 14 — Envanteri değerlendirme metodu,
- 15 — Alacaklar :
Son bilânçolara göre alacakların mahiyeti, vasati süreleri, şüpheli alacakların nisbeti.

- 16 — Son bilânçolara göre borçların mahiyet ve tutarları, vasatı vadeleri,
- 17 — Yatırımların defter değeri, mahiyeti,
- 18 — Varsa sair gelir ve giderlerin mahiyetleri,
- 19 — Vergi mevzuatı hakkında kısa izahat (gelir, gider ve servet vergileri gibi),
- 20 — Sabit kıymetlerin ve envanterin sigorta durumu,
- 21 — Şirketin açtığı veya şirkete karşı açılmış olan dâvaların mahiyeti ve müfredatı.

III — Yatırımın mahiyeti (Esas proje)

A — Teknik hususiyetler

1. Kurulacak tesisin plânları ve teferruatlı bir şekilde hususiyetleri belirtilecek, belli başlı ünitelerin spesifikasyonları gösterilecektir. İstihsal kapasitesi ve bu kapasitenin tesbitinde dayanılan esaslar açıklanacak, teknik raporun bir sureti eklenecektir,
2. İstihsal edilecek belli başlı mamüller,
3. Malzeme, ham madde, enerji akım ve muvazene tabloları ve ihtiyaç mikdarları, geleceği kavrayan mukaveleler,
4. Ham madde, malzeme, yardımcı maddeler, su, elektrik ihtiyacı, işçi ihtiyacı,
5. İnşaat mevzubahis ise inşaata ait keşif, plân ve projeler,
6. Projeyi yürütecek teknik elemanların şahsiyeti hakkında bilgi,
7. Muhtemel tevsiate ait bilgiler.

B — Yatırımın maliyet tahminleri

1 — Sabit kıymetler :

Yatırıma ait arsa, bina, makineler, demirbaşlar, yedek parçalar, mühendislik, plân, proje ve montaj giderleri, patent ve lisans hakları, navlun, sigorta giderleri, mehil faizi vs. detaylı bir şekilde mahallî para döviz itibariyle tasnifli olarak gösterilmelidir.

Yatırımın sabit kıymetlerini teşkil eden bu toplama ayrıca % 10 nisbetinde gayri melhuz masraflar karşılığı olarak bir marj konulması uygundur.

2 — İşletme sermayesi :

Yatırımın işletmeye geçmesi için lüzumlu başlangıç işletme sermayesi nakit, ham madde, yarı mamül, mamül, yedek parça, malzeme vs. sair olmak üzere müfredatlı bir şekilde gösterilmeli ve bu tahminlerin esaslarının ne olduğu izah edilmelidir.

Nakit - Banka	x
Ham madde	x
Yardımcı madde	x
Yarı mamül	x
Mamül	x
Alacaklar	x
	<hr/>
Toplam	xxx
Cari Borçlar	xxx
	<hr/>
Net İşletme sermayesi	xxx
	<hr/> <hr/>

C — Piyasa tahlil ve tahminleri

1. Projede tam kapasitenin gerçekleşeceği devreye kadar yıllar itibariyle mamüllerin yıllık satış miktarlarının müfredatlı bir şekilde gösterilmesi ve bu tahminlerde dayanılan esasların neler olduğunun açıklanması gerekir.
2. Bu izahat sırasında memleket umumi piyasası ve geleceği hakkındaki tahminlerle, projenin piyasa hissesini tayin eden faktörlerin de açıklanması icab eder.
3. İç piyasada ve ihracatta değer olarak satış tutarı tahminleri ile toplam ve ünite maliyet tahminleri belirtilmelidir.

D — Finansman

- 1 — Yatırım finansmanı için aşağıdaki finansman plânının, diğer bir deyimle proforma bilançonun tazimi gerekir.

Yatırım :

Sabit Kıymetler	x
İşletme Sermayesi	x
Diğer aktifler	x
	<hr/>

xxx

Finansman kaynakları :

Uzun vadeli kredi	x
Kısa vadeli krediler	x
Sermaye	x
Oto Finansman	x
	<hr/>

xxx

- 2 — Piyasa incelemelerinin verdiği neticelere istinaden satışların satış maliyetlerinin, gayri safi kârın mamüller ve yıllar itibariyle müfredatlı bir şekilde tesbiti ve ünite maliyetlerinin gösterilmesi lâzımdır.

- 3 — Aşağıdaki örneğe uygun olarak kuruluş yılından tam kapasite ile faaliyete geçileceği yıla kadar olmak üzere gelir tahmini tabloları ile işletmede bırakılacak fon tablolarının tanzimi gerekir.

Gelir tahmini tablosu örneği:

Kullanılan kapasite nisbeti	%
Net satış tutarı	xxx

Masraflar :

Ham madde-yardımcı madde	x	
İşçilik - maaşlar	x	
Enerji masrafları	x	
Tamir - bakım	x	
Umumî imâl masrafları	x	
Amortisman	x	
	<hr/>	
Toplam		xxx
		<hr/>
Sene sonu stoku		- xxx
		<hr/>
Satılan mal maliyeti		xxx
Gayri safi kâr (satış-maliyet)		xxx
Satış masrafları	x	
İdare masrafları	x	
Faizler	x	- xxx
	<hr/>	<hr/>
Net kâr		xxx
Vergi		- xxx
		<hr/>
Vergiden sonraki net kâr		xxx
Temettü		xxx
Bünyede bırakılan kâr		xxx

- 4 — Ayrıca satış ve idare masrafları, amortisman, faizler, gelir vergisi ve temettüler hakkında detaylı bilgi verilmelidir.
- 5 — Kuruluş yılında tam kapasitede faaliyete geçilecek döneme kadar geçen yıllar için nakit akımı tablolarının da tanzimi gereklidir.

Nakit akımı tablosu örneği

Giriş :

Vergiden ve faizden önceki net kâr	x
Amortisman	x
Hisse senedi satışı (sermaye artışı)	x
Uzun vadeli borç artışı	x
Kısa vadeli borç artışı	x
Çari aktiflerdeki azalış	x
	<hr/>
Toplam	x

Çıkış :

Sabit kıymet yatırımları	x	
Faizler	x	
Uzun vadeli borç ödeneşi	x	
Vergiler	x	
Temettü	x	
Kısa vadeli borçlarda azalış	x	
Cari aktif artışları	x	
	<u>x</u>	
Toplam	x	
Nakit artışı veya azalışı	x	
Sene başındaki nakit mevcudu	x	
	<u>x</u>	
Yıl sonu nakid mevcudu	x	

6 — Yukarıdaki bilgiler muvacehesinde aynı dönem için yıllık tahmini bilançoların hazırlanması gerklidir. Bu bilançolarda bulunması icab eden asgari bilgiler aşağıdaki örnekte gösterilmiştir:

A k t i f :**Cari aktifler :**

Kasa :		xxx
Alacaklar :		
Alacak senetleri	xxx	
Senetsiz borçlular	<u>xxx</u>	
Toplam	xxx	
Şüpheli alacak karşılığı	<u>- xxx</u>	xxx
Stoklar:		
Ham madde	xxx	
Yarı mamül	xxx	
Yedek parça ve malzeme	<u>xxx</u>	xxx
Diğer cari aktifler		<u>xxx</u>
Cari aktif toplamı		xxx

Sabit kıymetler :

Arazi	xxx	
Binalar	xxx	
Makine ve tesisat	xxx	
Kuruluş safhasındaki sabit kıymetler	<u>xxx</u>	
Toplam	xxx	
Amortismanlar (-)	<u>xxx</u>	xxx

Diğer. aktifler :

İştirakler	xxx	
Diğerleri	<u>xxx</u>	xxx
Aktif toplamı		<u>xxx</u>

P a s i f :

Cari borçlar :

Borç senetleri	xxx	
Senetsiz borçlar	xxx	
Tahakkuk eden diğer borçlar	xxx	
Kısa vadeli banka kredileri	xxx	
Uzun vadeli borçların vadesi gelen taksitleri	<u>xxx</u>	xxx

Karşılıklar :

Uzun vadeli borçlar :

Sabit kıymetlerle ilgili Diğerleri	xxx	
	<u>xxx</u>	xxx

Öz sermaye :

Müceccel sermaye	xxx	
Kanunî ihtiyatlar	xxx	
Fevkalâde ihtiyatlar	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>

Pasif toplamı xxx

Sınai yatırım projelerinin kredi temini maksadiyle finansman müesseselerine sunulmuş usul ve tekniği hakkındaki bu yazımızla, «yatırımlar İçin Lüzumlu Finansman Kaynaklarının Milletlerarası Finansman Müesseselerinden Temin Yolları» konusundaki seri yazımızı bitirmiş bulunuyoruz.

Projelerin hazırlanış ve sunulmuş usul ve tekniği ile ilgili açıklamalarımız daha çok ama esaslara inhisar ettirilmiş ve ince teferruattan kaçınılmıştır.

Yatırım projelerinin finansmanı konusunda hususiyet arzedecek ci-
hetler, daha detaylı ve münferit makalelere konu teşkil edebilir.

Düzeltilme ve İtizar :

Sayın Alparslan Alagöz ve Nejat Gülen'in Ocak/1965 sayımızda çıkan yazılarında bir tertip hatası olmuştur.

Başlıkta Avrupa Yatırım Bankasının İngilizcesi (European Investment Bank) hiç yazılmamış, buna karşılık, Avrupa Ekonomik topluluğu diye başlayan ilk cümlede bu müesseseyi ifade eden (European Economic Community) ibaresi «Avrupa Yatırım Bankası» başlığının altına konmuştur.

Düzeltilir özür dileriz BANKA

Okuyucu Soruları

Niksar'dan bir okuyucumuzun sorusu :

Soru : Protesto edilmemiş olan bir senedin borçlusu Ticaret Kanununun 637. maddesinde sözü geçen gecikme komisyonunu ödemekten imtina edebilir mi?

Cevap : Protesto hâmilin ciranta, aval ve keşideciye müracaat edebilmesi için şart kılınmıştır. Ticaret Kanununun 642. maddesine göre, poliçeyi kabul etmiş olan muhatap protesto edilmemiş olsa bile, hâmil buna karşı müracaat hakkını kaybetmez. Keza, bir bononun borçlusu da Ticaret Kanununun 691. maddesine göre tıpkı bir poliçeyi kabul eden gibi hâmile karşı mes'ul olduğuna ve 690. madde gereğince 642. madde bonolar hakkında da tatbik edileceğine göre, bononun borçlusuna müracaat için de protesto şart değildir.

Bu hale göre, borçlu veya poliçeyi kabul etmiş olan muhatap, protesto edilmeseler de hâmile karşı mes'uldürler ve dolayısıyla 637. maddeye ve bu maddenin bonolar için de tatbik edileceğine dair 690. maddeye göre, gecikme komisyonunu da ödemeleri icap eder.

Ancak, seentte hâmilden gayrı bir keşidecinin imzası veya ciranta, aval imzaları da varsa bunlara rücu ve kendilerinden gecikme komisyonu da talep edebilmek için prensip itibarile protestonun keşide edilmiş olması şarttır. Senette (protestosuz) kaydı varsa 634. maddedeki şartlarla protesto keşide edilmiyebilir. Böyle bir kayıt da yokken protesto keşide edilmediği takdirde, borçlu veya poliçeyi kabul etmiş olan muhatap yine de mes'ul olmakla beraber, Banka diğer imza sahiplerine karşı müracaat haklarını kaybetmemek için protestoyu çeker. Başka imza yoksa, protestoya da kanuni bir zaruret yoktur.

İstanbul'dan bir okuyucumuzun sorusu :

Soru : Poliçelere kabul esnasında tarih konulması mecburi midir?

Cevap : Kabul, tarih konulmasa da muteber olup, kabul edeni ödeme taahhüdü altına sokar.

Ancak, Ticaret Kanununun 607. maddesine göre, görüldükten muayyen bir müddet sonra ödenecek veya muayyen bir müddet zarfında kabule arzı şart kılınan poliçelerde kabul tarihinin bilinmesi ve tesbiti diğer imza sahiplerine rücu bakımından zaruridir. Şayet bu gibi poliçelere kabul tarihi konulmamış ise, kabul eden yine de poliçeden dolayı mes'ul olmakla beraber, hâmilin cirantalarla keşideciye karşı müracaat haklarını muhafaza edebilmesi için poliçeye tarih konulmadığını bir protesto ile tesbit etmesi lâzımdır; protesto tarihi kabul tarihi yerine geçer.

İstanbul'dan bir başka okuyucumuzun sorusu :

Soru : Haciz konulan veya sahibi iflâs eden vâdeli veya ihbarlı mevduatı vâde sonundan evvel alâkalı mercilere ödemek mecburiyeti varmıdır?

Cevap : Vadeli veya ihbarlı hesapların haczolunan bakiyeleri vâde veya ihbar müddetleri sonunda tediye olunur. (İcra ve İflâs K. 90.)

Müflisin alacaklarını da vâdelerinden evvel talebe iflâs masasının hakkı olmadığı cihetle, vâdeli veya ihbarlı mevduatın vâde sonundan evvel masaya ödenmesi bahis mevzuu değildir.

H a b e r l e r

Garanti Bankası Mensupları Yardım ve Kültür Derneğinin Seri Konferansları:

Garanti Bankası Mensupları Yardım ve Kültür Derneğinin Seri Konferanslarından Üçüncüsü, 19.2.1965 tarihinde, İstanbul Ticaret Odası toplantı salonunda, «**Bankalarda Beşeri Münasebetler**» konusunda, İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Öğretim Üyelerinden Sayın Dr. Demirhan TOKEL tarafından verilmiştir. **BANKA**

B i z e G e l e n E s e r l e r

Tazminat Devrinin Büyük ve Unutulmaz Devlet Adamları

Yazan: Vedat Onur

(T. C. Ziraat Bankası Kontrol Müdürü)

Bası : 1964, Sahife Sayısı : 125

Fiyatı 12,5 TL.